

Міністерство освіти України
Тернопільський національний економічний університет
Факультет обліку та аудиту

Кафедра аудиту, ревізії та аналізу

Печенога Петро Вікторович

«Експертна оцінка фінансової безпеки підприємства»

Спеціальність – 071 «Облік і оподаткування»

Освітньо-професійна програма – «Економічна експертиза»

Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр

Науковий керівник:
К.е.н., доц. Кулик Р.Р.

Тернопіль-2018

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ I. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЇЇ ЗАГРОЗ

- 1.1. Концептуальні основи фінансової безпеки суб'єкта господарювання
- 1.2. Ідентифікація загроз фінансовій безпеці підприємства
- 1.3. Вплив глобалізаційних процесів на фінансову безпеку промислових підприємств

РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

- 2.1. Основи концепції експертного оцінювання фінансової безпеки підприємства
- 2.2. Дослідження вітчизняних методик оцінки фінансової безпеки підприємств

РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

- 3.1. Експертна оцінка фінансової безпеки підприємств на основі відокремленої діагностики кризового стану за поточний та минулі періоди
- 3.2. Аналітичні процедури в стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємств

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

РОЗДІЛ I

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЇЇ ЗАГРОЗ

1.1. Концептуальні основи фінансової безпеки суб'єкта господарювання

Забезпечення стійкого зростання економіки підприємства, стабільності результатів його діяльності, досягнення цілей, що відповідають інтересам власників і суспільства в цілому, неможливі без розробки і проведення самостійної стратегії підприємства, яка в сучасній економіці визначається наявністю надійної системи його фінансової безпеки.

Навіть при високій прибутковості бізнесу недостатня увага до проблем фінансової безпеки підприємства може призвести до того, що компанія стане об'єктом ворожого поглинання. З іншого боку, зростання темпів бізнесу викликає вищу залежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування і, можливо, втрату стійкості і самостійності в ухваленні управлінських рішень.

Особливо актуальною дана проблема постає в періоди економічних коливань, коли головною метою фінансового управління стає не лише збереження прибутковості компанії, а й можливість виживання на ринку. Саме в таких умовах одним з ключових факторів довгострокової стабільності стає фінансова безпека як основа збереження вартості компанії та формування альтернативних шляхів подальшого розвитку.

Важливою передумовою досягнення фінансової безпеки підприємства є правильне розуміння змісту зазначеної категорії та чинників, що впливають на її рівень.

Питанням дослідження проблем економічної та фінансової безпеки на макрорівні, тобто на рівні держави присвячені роботи багатьох зарубіжних

та вітчизняних вчених. Дослідженням даних процесів та їх впливу на економічну безпеку країни займалися іноземні вчені: Л.Туроу, А.І.Росе, Ж.Абена, Д.Олвей, Дж.Р.Голден і Р.Келлі. Окремі питання щодо безпеки тієї чи іншої ланки фінансово-кредитної сфери знайшли своє висвітлення в роботах Ф.Кагана, Дж.Бьюкенена, Е.Меадеа, Р.Масгрейва, М.Мілера, Ф.Модільяні, В.Шарпа, С.Роса. Безпеку грошового обігу через призму співвідношення позабанківського і банківського обігу грошей як індикатора тіньової економіки вперше було розглянуто Ф.Каганом у 1958р. Певним аспектам боргової безпеки присвячені дослідження Дж.Бьюкенена, Е.Меадеа, Р.Масгрейва, в їх роботах державний борг розглядається як тягар для економічного розвитку. М.Карлберг досліджував вплив державних позик на рівень споживання. Формулювання такого специфічного елемента інвестиційної безпеки як інформаційна ефективність ринку, у своїх працях проводили М.Мілер і Ф.Модільяні. За теорією ефективного ринку В.Шарпа, основною причиною того, що потоки міжнародного капіталу оминають ринок певної країни, є його низька інформаційна ефективність. С.Рос відкрив теорію арбітражної оцінки активів, яка трактує, що ринок є неефективним внаслідок арбітражу, що унеможливорює використання ним свого потенціалу через прагнення фахівців з арбітражу отримати максимально високий інвестиційний дохід.

Дана проблематика досліджувалася також вітчизняними вченими такими як: В.Г.Андрійчуком, Г.Ф.Бінько, О.Ф.Беловим, З.С.Варналієм, О.С.Власюком, О.Й.Гончаренком, Б.В.Губським, Я.А.Жалілом, Б.М.Лисициним, А.І.Міюкієм, В.І.Мунтіяном, С.І.Пирожковим, М.Л.Рубанцем, А.С.Філіпенком, В.Т.Шлемко, О.І.Барановським, О.Г.Білорусом та іншими.

Їхні дослідження спрямовані на теоретико-практичне обґрунтування необхідності захисту фінансових інтересів держави, розроблення теоретико-методологічних основ забезпечення її убезпечення, на побудову понятійного інструментарію тощо.

Натомість, аспектові безпеки окремого суб'єкта господарювання та його фінансової складової приділено недостатньо уваги, хоча безпека саме підприємства є підґрунтям як національної безпеки взагалі, так і фінансової зокрема.

Найбільш вагомий внесок в розвиток науки про фінансову безпеку на мікрорівні зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені і практики: Л. Абалкін, А. Аренс, О. Барановський, І. Бланк, Е. Брігхем, О. Василик, В. Гейц, Д. Горячева, Б. Губін, В. Забродський, А. Загородній, М.Єрмошенко, Н. Капустін, Г. Пастернак-Таранушенко, Н. Підлужна, А. Поддєрьогін, С. Покропивний, Н. Реверчук, Г. Савицька, В. Сенчагов, А. Соснін, В. Ярочкін, П. Уїлсон, А. Чухно, В. Шлемко та інші.

В наукових працях цих авторів розглядаються питання визначення сутності категорії фінансової безпеки, наведено перелік окремих її загроз та індикаторів й деякі підходи до їх класифікації, пропонуються певні напрямки забезпечення фінансової безпеки.

Аналіз результатів цих наукових досліджень показав, що стосовно поняття "фінансова безпека суб'єкта господарювання" характерна різноманітність підходів до її трактування. Багато визначень, що розглядаються в економічній літературі, є суперечливі.

Категорія "фінансова безпека" та її структурні, функціональні компоненти, зокрема за рівнями ієрархії управління почали вивчатися в Україні відносно недавно – з початку 90-х років минулого століття, що пов'язано із здобуттям Україною незалежності, формуванням державності, становлення національних, саме економічних інтересів. Особливо актуальним питання фінансової безпеки постало в умовах фінансової кризи.

Проаналізувавши існуючі в даний час у науковій літературі підходи до трактування сутності поняття «фінансова безпека», умовно їх можна поділити на ті, які:

- розглядають фінансову безпеку на макрорівні в системі більш загальних категорій – "національна безпека" або "економічна безпека країни".
- досліджують фінансову безпеку на мікрорівні (рівні суб'єктів господарювання), позиціонуючи її здебільшого лише як один із елементів економічної безпеки.

Так, О. І. Барановський дає таке визначення фінансової безпеки держави: «рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, верстви населення, підприємства, організації, установи, регіону, галузі, сектора економіки, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань» [10,с.155]. На думку автора, «фінансова безпека охоплює: фінансову безпеку окремого громадянина, домашніх господарств, населення в цілому, підприємців, підприємств, організацій, установ та їх асоціацій, галузей господарського комплексу, регіонів, окремих секторів економіки, держави (у свою чергу фінансова безпека держави складається з таких складових, як монетарна, бюджетна, валютна, інвестиційна, інфляційна, цінова та боргова безпека) та різноманітних міждержавних утворень, а також світового співтовариства в цілому» [10, с. 173].

В фінансово-економічному словнику під редакцією Загороднього А.Г. визначено, що фінансова безпека - захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин, забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій та установ, регіонів та секторів економіки, держави загалом фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їхніх потреб і виконання фінансових зобов'язань [45, с. 907].

Прихильники другого, найбільш поширеного підходу, трактують фінансову безпеку як складову економічної.

Так, С.Ф. вважає, що серед функціональних складових (фінансова, інтелектуальна і кадрова, техніко-технологічна, політико-правова, інформаційна, екологічна, силова) економічної безпеки саме фінансова

складова вважається провідною й вирішальною, оскільки в ринкових умовах господарювання фінанси є «двигуном» будь-якої економічної системи [40, с. 427].

Л.Г. Мельник у фінансовому менеджменті при достатньо глибоких дослідженнях окремих елементів економічної безпеки фінансову безпеку підприємства, пов'язану із забезпеченням його фінансової стійкості, нейтралізації фінансових ризиків, в самостійний об'єкт управління так само не виділяє [68 с. 535] і визначає її як досягнення найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів

В розумінні Єрмошенко М. і Горячевої К. «Фінансова безпека - це такий фінансовий стан, що характеризується, по-перше, збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, використовуваних підприємством, по-друге, стійкістю до зовнішніх і внутрішніх погроз, по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечити реалізацію його фінансових інтересів, цілей і завдань достатнім об'ємом фінансових ресурсів, по-четверте, забезпечувати розвиток всієї фінансової системи» [42, с. 3].

Реверчук Н.І. вважає, що фінансова безпека підприємства - це захист від можливих фінансових витрат і запобігання банкрутству підприємства, досягнення найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів. Саме вона є провідною і вирішальною, оскільки в ринкових умовах господарювання фінанси є двигуном будь-якої економічної системи [97, с. 22-23].

Такої ж точки зору, з визначення фінансової безпеки підприємства, дотримується також Мунтіян В.І., розглядаючи її як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, виражений в кращих значеннях фінансових показників прибутковості і рентабельності бізнесу, якості управління, використання основних і оборотних засобів підприємства, структури його капіталу, норми дивідендних виплат за цінними паперами підприємства, а також курсової вартості його цінних

паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його технологічного і фінансового розвитку [74, с. 121].

Кириченко А., Кім Ю. визначають фінансову безпеку підприємства як фінансове положення і фінансову стабільність, здатні забезпечити підприємству нормальний ефективний розвиток його діяльності [53, с. 84].

В свою чергу, проаналізувавши наукові праці щодо сутності поняття «фінансова безпека» на мікрорівні варто також відзначити різні підходи до його визначення.

Так, група авторів таких як І. А. Бланк, О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко, Ю. Г. Кім розглядають фінансову безпеку суб'єкта господарювання з позицій поточної і майбутньої фінансово-господарської діяльності.

Зокрема, І. А. Бланк визначає фінансову безпеку, як «кількісно і якісно детермінований рівень фінансового стану, який забезпечує стабільну захищеність пріоритетних фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі фінансової філософії і створюють необхідні умови фінансової підтримки стійкого зростання в поточному і перспективному періоді»[14, с. 125].

Тотожними є визначення й інших авторів даної групи, проте кожний з них пропонує різні узагальнюючі показники стану фінансової безпеки. Бланк І. А. [14] та Кім Ю. Г. [53] як критерій фінансової безпеки пропонують використовувати стійкий економічний ріст та збільшення власного капіталу. Ареф'єва О. В. та Кузенко Т. Б. [7] пропонують як оцінку максимально ефективного функціонування сьогодні та високий потенціал розвитку в майбутньому.

З думками даних авторів важко погодитись з тієї причини, що одночасна реалізація поточних і стратегічних завдань є досить складною, а в більшості випадків неможливою. Адже, максимально ефективно

функціонування сьогодні в принципі є одночасно базисом для створення високого потенціалу в майбутньому.

Інша група вчених таких, як М. Д. Білик, Н. А. Гринюк, І. В. Кудря, О. А. Кириченко, Р.С. Папехін при визначенні фінансової безпеки не виділяють поточних і стратегічних цілей. Зокрема, М. Д. Білик визначає фінансову безпеку як «здатність стабільно і ефективно здійснювати свою звичайну діяльність протягом невизначеного періоду часу, використовуючи сукупність взаємопов'язаних діагностичних, регулюючих та контролюючих заходів фінансового характеру, які мають забезпечити формування оптимального розміру фінансових ресурсів та раціональне їх використання, нівелюючи вплив ризиків внутрішнього та зовнішнього середовища» [12, с. 131].

Гринюк Н. А. акцентує увагу на тому, що система управління фінансовою безпекою підприємства визначається його завданнями на певному етапі та є сукупністю ієрархічно взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, зміст яких віддзеркалює особливості конкретних процесів, які наразі є пріоритетними для підприємства [32, с. 37].

Важливість даних трактувань поняття фінансової безпеки полягають у тому, що їх автори акцентують увагу на необхідності створення системи взаємопов'язаних діагностичних, регулюючих та контролюючих заходів фінансового характеру, які здатні забезпечити діяльність суб'єкта господарювання. При цьому ці заходи повинні мати стратегічну мету забезпечення формування оптимального розміру фінансових ресурсів та їх ефективне використання.

Російський вчений Р.С. Папехін фінансову безпеку визначає, як «певний стан фінансової стабільності, в якому повинно знаходитися підприємство для реалізації своєї стратегії, характеризується можливістю підприємства протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам" [83, с. 63].

В такому широкому трактуванні поняття «фінансова безпека» суб'єктів господарювання немає нічого поганого – це правомірна наукова дискусія.

Однак, в цьому є і очевидні мінуси. В першу чергу, це затрудняє формування інформації в системі обліку для оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання і проведення порівняльного аналізу. По-друге, формування поняття «фінансова безпека» повинно ґрунтуватися на єдиних концептуальних підходах і логічній послідовності, що в подальшому дасть можливість для системного вдосконалення його суті.

Недосконалість проаналізованих підходів трактування сутності фінансової безпеки суб'єктів господарювання та ряд дискусійних питань, пов'язаних з використанням даного поняття в економічній літературі, зумовлюють об'єктивну необхідність розробки концептуальних засад його формування.

Фінансова безпека суб'єктів господарювання є складним явищем і тому її варто розглядати як сукупність відповідних елементів, що утворюють певну систему. Забезпечення необхідного рівня фінансової безпеки підприємства потребує виявлення зв'язків і взаємозалежностей, що виступають об'єктом цілеспрямованого впливу, з метою надання цим процесам системного характеру.

В той же час, враховуючи складність категорії «фінансова безпека», є всі підстави розглядати її як відкриту систему, яка є складовою і, в деякій мірі, ієрархічно підпорядкованою системі безпеки більш високого порядку (рис.1.1.).

Виходячи із вищенаведеної схеми для визначення сутності поняття «фінансова безпека суб'єкта господарювання», необхідно розглянути її базові категорії – «система», «безпека».

Під системою розуміють множину елементів, що мають зв'язки та утворюють певну цілісність, єдність [112, с.726]. До основних її особливостей, крім цілісності, належать: відносна відокремленість від оточуючого середовища, пов'язаність із середовищем, структурованість, тобто існування в системі окремих частин та зв'язків між ними, певна цілеспрямованість системи.

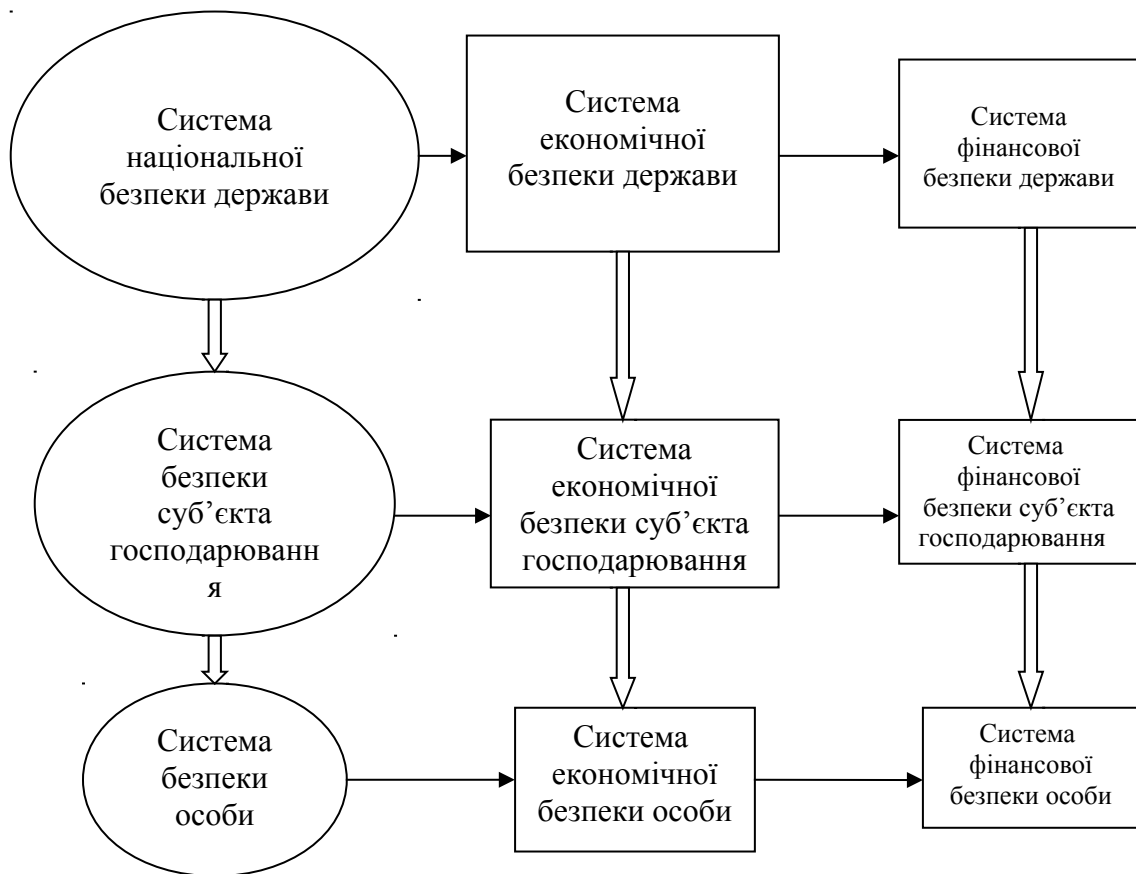

Рис. 1.1. Взаємозв'язок та ієрархія систем безпеки

Вивчаючи систему більш глибоко, усвідомлюємо, що вона може складатися з підсистем або бути однією з елементів більшої системи, тобто може існувати ієрархія систем. Існуюча між елементами та підсистемами ієрархія впливає на поведінку кожного елемента. Цю характерність підкреслював Зятковський І.В. стосовно фінансової системи, що складається з підсистем, сформованих із елементів, які теж є системами на нижчому ієрархічному рівні [47]. У свою чергу, фінансова безпека суб'єкта господарювання є нижчою ланкою в ієрархії системи національної безпеки, і є системою вищого рівня по відношенню до фінансової безпеки особи.

Безпека у теорії систем розглядається як характеристика, що побудована на взаєминах системи і середовища. Разом з тим, дослідники по-різному підходять до оцінки і опису місця безпеки у функціонуванні та

розвитку системи. Описуючи безпеку як функцію системи, можна розкрити зміст безпеки як ціль, спосіб і умови її існування. Безпечний розвиток системи при цьому розглядається як особлива форма руху, що характеризується трьома категоріями – кількістю, якістю, структурою. З позицій функціонального напрямку, визначення безпеки засновано на уяві про існування залежності між величиною впливу будь-якого шкідливого фактору на розглянутий об'єкт (систему) і ефектом від такого впливу, що спостерігається як зміна функцій об'єкта, його складу і структури. Дослідження проблеми безпеки одержало розвиток і в синергетиці, де безпеку суб'єкта, що господарює можна визначити як динамічно стійкий стан стосовно несприятливих впливів і діяльність по захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, по забезпеченню таких внутрішніх і зовнішніх умов його існування, що гарантують можливість стабільного розвитку.

Основна особливість, що визначає безпеку системи, - збалансованість внутрішніх і зовнішніх умов її існування, що дозволяє системі реалізовувати інтереси поточного та майбутнього її розвитку. Саме в цьому більшість економістів бачать сутність категорії безпека.

Як система, фінансова безпека суб'єкта господарювання є не просто сукупність фінансових відносин, позбавлених внутрішніх зв'язків, а така сукупність елементів, в якій усі вони взаємопов'язані й взаємодіють один із одним, і у результаті цього реагують на зовнішні взаємовпливи як дещо ціле. За таких умов фінансова безпека як цілісна система фінансових відносин набуває нових властивостей, нових якісних характеристик, котрі не містяться окремо в елементах, що її утворюють (ефект цілісності, синергетичний ефект).

В загальному вигляді систему фінансової безпеки суб'єкта господарювання можна проілюструвати скориставшись моделлю «чорного ящика», де на «вході» будуть ресурси (людські, фінансові, матеріальні тощо) на «виході» - мета (зниження рівня або попередження загроз), а система фінансової безпеки буде тим безперервним систематизованим процесом,

який, залучаючи відповідні ресурси, здійснюється суб'єктом господарювання для досягнення бажаного кінцевого результату (рис.1.2). При зміні вхідних параметрів система фінансової безпеки коригує відповідно до них свої дії, при зміні вихідних - відбувається аналогічне коригування дій системи і т.д. Тобто, це постійний і безперервний процес.

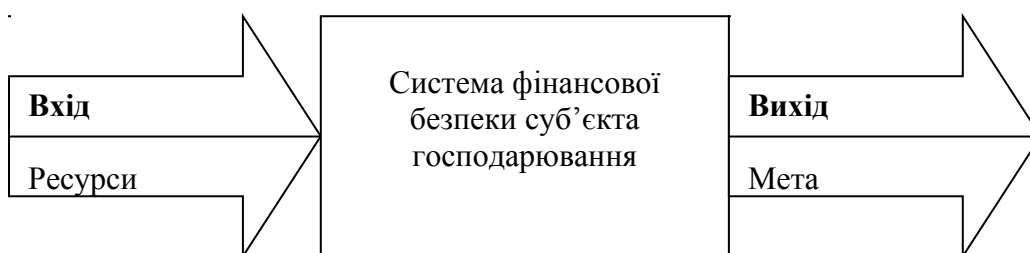

Рис.1.2. Модель «чорного ящика» функціонування системи фінансової безпеки суб'єкта господарювання

Такий підхід до розуміння суті фінансової безпеки суб'єкта господарювання є досить зрозумілим і формує чітке уявлення про механізм її забезпечення.

Таким чином, з урахуванням вищевикладеного, вважаємо, що системою фінансової безпеки суб'єкта господарювання є забезпечення такого стану фінансової системи підприємства, при якому можливі загрози (зовнішні та внутрішні) нанесення збитку його активам, втрати ліквідності, стійкості і незалежності бізнесу, а також прав власності понижені до прийняттого (нормативного) рівня і підтримуються на цьому або нижчому рівні.

Іншими словами, під системою фінансової безпеки суб'єкта господарювання розуміється сукупність здійснюваного комплексу заходів для захисту бізнесу від внутрішніх і зовнішніх негативних фінансових загроз. Ступінь даного захисту обумовлена здатністю органів управління підприємства на відповідних рівнях:

- забезпечити стійкий економічний розвиток суб'єкта господарювання, досягнення основних цільових параметрів діяльності при збереженні ліквідності і незалежності його фінансової системи;
- нейтралізувати негативну дію кризових явищ економіки, навмисні дії конкурентів і інших "недружніх" структур.
- запобігти операціям з активами підприємства, що створюють загрозу втрати прав власності (в першу чергу рейдерським атакам);
- сформуванню адекватну систему обліку і оцінювання фінансових потоків;
- укріпити операційну ефективність системи контролю;
- залучати і використовувати позикові засоби за оптимальною вартістю у надійних банків та контролювати прийнятний рівень боргового навантаження;
- запобігти випадкам халатності, шахрайству, а також навмисним діям персоналу у відносинах з контрагентами, а також іншим фінансовим порушенням, зокрема тим, які зв'язані з використанням бюджетних коштів;
- розробити і упровадити систему постійного моніторингу фінансового стану суб'єкта господарювання з метою раннього діагностування кризових явищ і ознак банкрутства;
- забезпечити проведення робіт по захисту конфіденційності інформації, яка складає комерційну таємницю.

Таким чином, ввівши системність у поняття фінансової безпеки суб'єкта господарювання, забезпечується логічність в прийнятті відповідних управлінських рішень по підтримці її необхідного рівня як у часовому, так і в просторовому вимірі.

Особливо важливо, щоб системний підхід знайшов своє віддзеркалення у відповідному корпоративному документі, наприклад, стратегії економічної і в тому числі фінансової безпеки підприємства. У вказаному документі

повинні бути формалізовані цілі і об'єкти даної стратегії і її ключового елементу фінансової безпеки. Мають бути визначені характеристики загроз фінансовій безпеці суб'єкта господарювання, що відображають специфіку його діяльності, сформульовані критерії і нормативні параметри безпечного фінансового стану бізнесу, описані заходи і механізми, направлені на його забезпечення.

З метою розвитку основних положень стратегії внутрішніми локальними нормативними актами підприємства на генерального і фінансового директора, керівників служб безпеки і внутрішнього контролю (якщо такі є) покладається відповідальність за розробку кількісних і якісних значень критеріїв фінансової безпеки, моніторинг і прогнозування чинників, що визначають виникнення фінансових загроз і вироблення заходів їх подолання, розробку і впровадження систем раннього діагностування кризових ситуацій.

1.2. Ідентифікація загроз фінансовій безпеці підприємства

З розвитком ринкових відносин та активізацією конкурентного середовища важливого значення в управлінні набули питання економічної безпеки ведення діяльності як основи підтримання конкурентоздатності суб'єктів господарювання в довгостроковому періоді. Однією з найбільш вагомих складових економічної безпеки більшість сучасних науковців вважають фінансову безпеку. Це зумовлено тим, що в сучасному економічному середовищі прояв будь-якого виду чи типу загроз призводить до виникнення ускладнень чи появи додаткових можливостей фінансового характеру.

Останнім часом можна бачити монументальні роботи, які присвячені дослідженню проблеми економічної та фінансової безпеки на макрорівні,

тобто на рівні держави. Натомість, аспектові безпеки окремого підприємства та її фінансової складової приділено недостатньо уваги, хоча безпека саме підприємства є підґрунтям як національної безпеки взагалі, так і фінансової зокрема.

Якщо економічна безпека підприємства має як об'єкт його економічну діяльність та економічні інтереси, фінансова ж безпека суб'єкта господарювання відповідно має бути пов'язана з фінансовою діяльністю та фінансовими інтересами. Отже, фінансова безпека підприємства – це стан захищеності від загроз, що виникають у процесі його функціонування та розвитку як суб'єкта фінансових відносин. З огляду на наведене тлумачення, це дослідження спрямоване на ідентифікацію внутрішніх та зовнішніх загроз, яким може бути піддана фінансова безпека підприємства.

У нинішніх умовах на діяльність підприємств впливає безліч загроз, дія яких призводить до значних втрат і збитків і, як наслідок, до зниження рівня стійкості його функціонування і розвитку.

Під загрозами фінансової безпеки суб'єктів господарювання розуміють потенційні або реальні дії фізичних або юридичних осіб, що порушують стан захищеності суб'єкта підприємницької діяльності і здатні призвести до припинення його діяльності або до фінансових та інших втрат [14, с 100].

Необхідно зазначити, що загрозою фінансовій безпеці підприємництва може бути не будь-яка дія, що має негативні наслідки. Так, не варто вважати загрозою фінансовій безпеці діяльність керівництва фірми з вкладення коштів у цінні папери, запровадження нових організаційних форм, організацію виробництва абсолютно нового товару. Ці управлінські рішення є ризикованими і можуть мати негативні фінансові наслідки, оскільки може різко змінитися кон'юнктура ринку цінних паперів, потреби населення, або нові організаційні форми не виправдають себе. Але потрібно мати на увазі, що все це спрямовано на досягнення основної мети фірми, на її подальший розвиток. Такі рішення становлять невід'ємну складову самої підприємницької діяльності, яка здійснюється на власний ризик і допускає

певні втрати. Не можна вважати загрозою безпеці підприємництва, наприклад, встановлення керівництвом фірми низьких цін на продукцію в початковий період діяльності фірми.

Діяльність керівництва фірми, незважаючи на ризикований характер, загалом відповідає чинному законодавству. Загрози ж, як правило, передбачають порушення законодавчих норм певної галузі права і зумовлюють певну відповідальність осіб, які це здійснюють.

Під загрозами будемо розуміти сукупність умов, процесів, факторів, що перешкоджають реалізації пріоритетних фінансових інтересів підприємства. Так, загрози в техніко-технологічній сфері, які проявляються у високому рівні зношеності устаткування, можуть призвести до зростання рівня загроз у соціальній сфері і виявлятися в збільшенні трудових витрат. Зростання загроз у соціальній сфері, своєю чергою, може призводити до зниження рівня рентабельності діяльності, тобто зростання рівня загроз фінансової безпеки.

Загроза втрати ліквідності у разі несвоєчасної локалізації може призвести до дефіциту власних оборотних коштів, необхідності залучення додаткових фінансових ресурсів, збільшення рівня витрат, пов'язаних з фінансуванням і, як наслідок, зростання загрози зниження рентабельності. Таким чином, під час оцінювання загроз вимагається реалізація комплексного підходу щодо аналізу з врахуванням їх причинно-наслідкових зв'язків, як у часовому, так і просторовому розрізах [9, с.53].

Загрози можна класифікувати за різними ознаками і виміряти їх у кількісних параметрах. За ступенем ймовірності загрози оцінюють як неймовірні, малоймовірні, ймовірні, дуже ймовірні і цілком ймовірні. За ступенем розвитку загрози проходять чотири етапи: виникнення (зародження), експансія, стабілізація і ліквідація.

Віддаленість загроз у часі визначаються як безпосередні, близькі (до 1 року) і далекі (понад 1 рік), а віддаленість у просторі – територія підприємства, територія, що прилягає до підприємства, територія регіону,

територія країни, закордонна територія. Темпи наростання загроз вимірюють за місяцями, кварталами, роками. Напруженість загроз відображається в двох вимірах: 1) нормальні, підвищені, близькі до межі (порогові), надлишкові; 2) зростання, стабільність чи зниження. Серед інших класифікаційних ознак загроз можна назвати джерело виникнення і сферу прояву. За джерелом виникнення загрози поділяють на два класи:

- природні (об'єктивні), тобто спричинені стихійними природними явищами, що не залежать від людини (повені, землетруси, урагани тощо);
- штучні (суб'єктивні), тобто спричинені діяльністю людини, які своєю чергою підрозділяють на ненавмисні і навмисні загрози.

За сферою прояву розрізняють економічні, збутові, соціальні, правові, організаційні, інформаційні, екологічні, техніко-технологічні і кримінальні загрози [68]. У процесі класифікації виділяють внутрішньосистемні (внутрішні) і позасистемні (зовнішні) загрози.

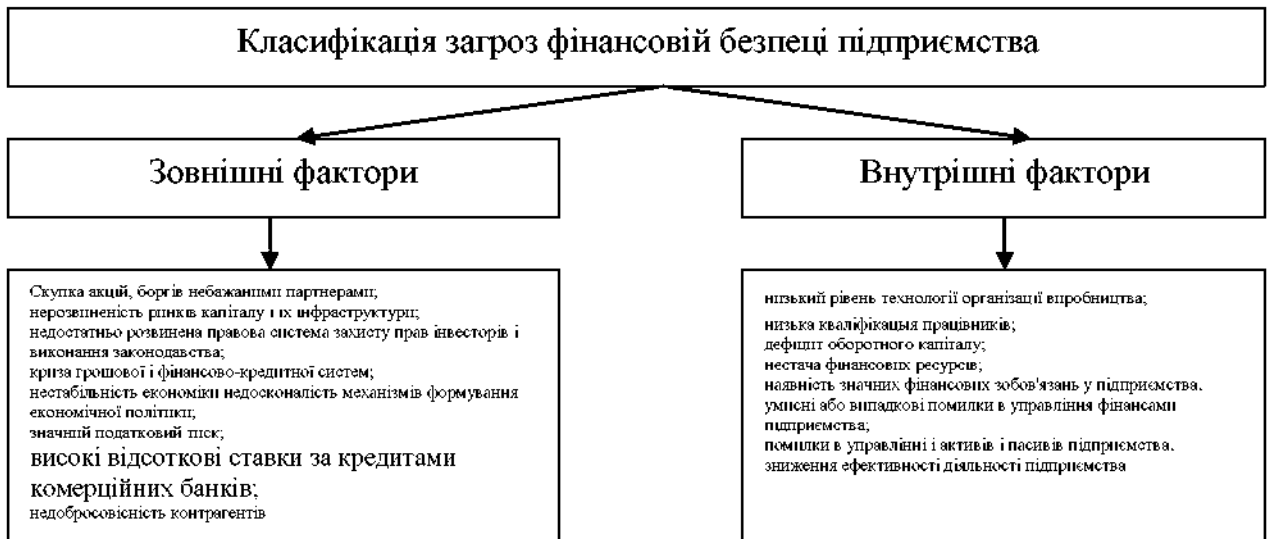

Рис 1.3. Класифікація загроз фінансовій безпеці підприємства

Використання цієї класифікаційної ознаки пояснюється розходженнями в інструментах локалізації внутрішніх і зовнішніх загроз. Оскільки внутрішньосистемні загрози пов'язані з помилками і прорахунками в управлінні, то вони можуть бути усунуті. Зовнішні ж загрози не є керованими, тому рівень інтенсивності їх впливу повинен бути врахований

під час формування необхідних резервів для підтримки стійкого функціонування підприємства.

У складі зовнішніх і внутрішніх загроз, залежно від джерела їх виникнення, виділяють фінансові, техніко-технологічні, соціальні загрози. Подібна класифікація дає змогу врахувати специфіку різних сфер діяльності підприємства у виборі інструментів локалізації загроз.

Для кожного підприємства "зовнішні" і "внутрішні" загрози суто індивідуальні. Разом з тим, зазначені категорії містять елементи, які характерні діяльності практично будь-якого суб'єкта господарювання. Серед основних причин виникнення зовнішніх загроз фінансовій безпеці підприємств України варто виділити такі [3]:

- стрімкий розвиток процесу транснаціоналізації економічних зв'язків, інтернаціоналізації світового господарства;
- високий ступінь концентрації фінансових ресурсів як на макроекономічному рівні (бюджетні системи держав і міжнародних організацій), так і на глобальному рівні (міждержавна економічна інтеграція, з урахуванням її фінансової і валютної складової);
- високий ступінь мобільності і взаємозв'язку фінансових ринків на базі новітніх інформаційних технологій;
- різноманіття фінансових інструментів і високий ступінь їх волатильності;
- посилення конкуренції між державами в економічній і іншій сферах, використання економічних чинників і стратегій завоювання світового простору;
- надмірна залежність національної економіки від іноземного капіталу, що призводить до вразливості фінансових систем;
- глобальне наростання нестабільності світової фінансової системи, виникнення загрозливих кризових тенденцій, нездатність сучасних фінансових інститутів (зокрема міжнародних) ефективно їх контролювати.

Таким чином, негативні впливи, які призводять до втрат і збитків і, як результат, до зниження рівня фінансової безпеки підприємства, можна умовно поділити на два типи. До першого типу впливів – суб'єктивного – належать групи зовнішніх і внутрішніх негативних впливів, рушійною силою й основною причиною виникнення яких є усвідомлені шкідливі дії людей чи організацій або неякісна робота співробітників підприємства чи його партнерів.

До зовнішніх негативних впливів суб'єктивного типу належать методи і прийоми конкурентної боротьби, які застосовуються конкуруючими комерційними організаціями чи контрагентами підприємства з метою забезпечення собі додаткових переваг на товарному ринку, що призводить до навмисних неправомірних дій персоналу.

До найбільш поширених видів негативних впливів з боку конкурентів належать різні варіанти цінової і нецінової конкуренції, а також промислове шпигунство і розповсюджена практика лобіювання інтересів підприємців в органах влади і управління.

Негативні впливи з боку контрагентів підприємства, зазвичай, пов'язані зі створенням надлишкової кредиторської заборгованості, перекредитуванням (кредитуванням в обсязі, що не відповідає рівню кредитоспроможності підприємства), відмовою від виконання договірних зобов'язань. Серйозну загрозу фінансовій складовій економічної безпеки акціонерних компаній мають зовнішні негативні впливи суб'єктивного типу на динаміку торгів їхніми цінними паперами.

Такий вплив здійснюють звичайно з метою захоплення контрольного чи досить великого пакета акцій, що дає їх власнику право брати активну участь у керуванні компанією.

Другий тип негативних впливів на фінансову безпеку підприємства – об'єктивні впливи – містить у собі негативні впливи, причиною яких стали обставини політичного, макроекономічного характеру, економічні, національні, релігійні й інші проблеми, причинами яких стали ті чи інші

збіги обставин, не пов'язані прямо з діяльністю того чи іншого підприємства і не спричинені діями людей чи організацій, так чи інакше зв'язаних з роботою підприємства. Негативні впливи об'єктивного типу, породжені форс-мажорними обставинами (стихійними лихами, війнами, масовими заворушеннями тощо) або іншими близькими до них обставинами об'єктивного типу (новими міжнародними угодами і внутрішньодержавними законодавчими актами, блокадами, ембарго, страйками, несприятливою кон'юнктурою цін, курсів обміну валют тощо).

Таким чином, як основні небезпеки і загрози фінансовій безпеці підприємства можна виділити такі [17]:

- скуповування акцій, боргів підприємства небажаними партнерами;
- наявність значних фінансових зобов'язань у підприємства (як великої величини позичкових засобів, так і великих заборгованостей контрагентів перед підприємством);
- низький рівень розвитку ринків капіталу та їхньої інфраструктури;
- недостатньо розвинута правова система захисту прав інвесторів і виконання законодавства;
- криза грошової і фінансово-кредитної систем;
- недосконалість механізмів формування економічної політики держави;
- високий рівень волатильності валютного ринку;
- високі відсоткові ставки за кредитами комерційних банків.

Також до зовнішніх загроз і дестабілізаційних чинників можна віднести протиправну діяльність кримінальних структур, конкурентів, фірм і приватних осіб, що займаються промисловим шпигунством або шахрайством, неспроможних ділових партнерів, раніше звільнених за різні провини співробітників підприємства, а також правопорушення з боку корумпованих елементів з числа представників контролюючих і правоохоронних органів.

До внутрішніх загроз і дестабілізаційних чинників належать дії чи бездіяльність (зокрема навмисні і ненавмисні) співробітників підприємства, що суперечать інтересам його комерційної діяльності, наслідком яких можуть бути нанесення економічного збитку компанії, витік чи втрата інформаційних ресурсів (зокрема відомостей, що становлять комерційну таємницю чи конфіденційну інформацію), підрив її ділового іміджу в бізнес-колах, виникнення проблем у взаєминах з реальними і потенційними партнерами (аж до втрати важливих контрактів), конфліктних ситуацій із представниками кримінального середовища, конкурентами, контролюючими і правоохоронними органами, виробничий травматизм чи загибель персоналу тощо [17].

Внутрішні загрози породжуються здебільшого неадекватною фінансово-економічною політикою підприємства, елементарними прорахунками органів управління, помилками, зловживаннями й іншими відхиленнями (безгосподарність, економічні злочини тощо) у керуванні фінансами підприємства. До внутрішніх небезпек і загроз, що впливають на фінансову безпеку, належать навмисні чи випадкові помилки менеджменту в області управління фінансами підприємства, пов'язані з вибором стратегії підприємства, управлінням і оптимізацією активів і пасивів підприємства (розроблення, впровадження і контроль управління дебіторською і кредиторською заборгованостями, вибір інвестиційних проектів і джерел їхнього фінансування, оптимізація амортизаційної і податкової політики). До таких загроз насамперед належать [49]:

- зниження якості дебіторської заборгованості;
- нагромадження кредиторської заборгованості;
- брак власних оборотних коштів;
- надлишкові виробничі потужності;
- використання неефективних форм фінансування відновлення основних фондів;
- використання неефективних інструментів управління ризиком у

контрактах;

- використання робочої сили з низьким рівнем кваліфікації;
- висока плинність кадрів;
- відсутність ефективної системи мотивації персоналу тощо.

Унаслідок проведеного аналізу загроз можна подати такий список загроз фінансовій безпеці підприємства (табл.1.1.).

Таблиця 1.1.

Попередній список загроз фінансовій безпеці підприємства

Сфера виникнення загроз	Назва загрози	Показники рівня загроз
Зовнішні загрози		
Збутові	зниження місткості ринку	обсяг виробленої продукції
	зниження купівельної спроможності споживачів продукції	Питома вага збиткових підприємств
Фінансові	висока вартість залучення фінансових ресурсів	відсоткові ставки за кредитами
	уповільнення платіжного обороту	співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості
	зростання інфляції	грошова маса (агрегат М3)
	неприступність довготермінових кредитів	кредити, видані банками

продовження таблиці 1.1.

Соціальні	недостатність кваліфікованої робочої сили	чисельність працездатного населення
	високі темпи зростання рівня оплати праці	середньомісячна номінальна заробітна плата
	високі темпи зростання соціальних відрахувань	кількість зареєстрованих випадків захворювань

	зростання соціальної напруженості	рівень заборгованості виплат заробітної плати	3
	зміна рівня добробуту населення	роздрібний товарообіг	
Техніко-технологічні	зміна стану науково-технологічного потенціалу	обсяг науково-технічних робіт, виконаних власними силами підприємств	
	зміна рівня інвестиційної активності	інвестиції в основний капітал	
	зниження тривалості життєвого циклу продукції	освоєно виробництво нових видів продукції	
Збутові	неефективна кредитна політика підприємства	період обороту дебіторської заборгованості	
	відсутність ефективних каналів просування продукції	період обороту готової продукції	
	неефективна цінова політика	питома вага витрат у вартості продукції	
	неефективна маркетингова політика	витрати оборотних коштів у сфері обігу на створення однієї грошової одиниці реалізованої продукції	

продовження таблиці 1.1.

Фінансові	надлишкові виробничі потужності	Фондомісткість	
	неефективна політика відновлення основних фондів	амортизація основних засобів	
	неефективна політика фінансування	період обороту капіталу	
	неефективна політика рефінансування власного	період обороту власного капіталу	

	капіталу	
	неефективна політика запозичення	період обороту позичкового капіталу
	неефективна інвестиційна політика	коефіцієнт відновлення основних фондів
Соціальні	використання робочої сили з низьким рівнем кваліфікації	питома вага працівників, що закінчили ВНЗ
	дефіцит кваліфікованих працівників	питома вага працівників, що освоїли нові професії
	відсутність ефективної системи мотивації персоналу	питома вага додаткової заробітної плати
	високий рівень вилучення коштів на соціальну сферу	відрахування на соціальні потреби
	високі витрати на персонал	питома вага трудових витрат в загальних витратах на виробництво
	неефективне використання трудових ресурсів	середньорічний виробіток на одного працюючого
	низький порівняно з конкурентами рівень витрат на розвиток персоналу	питома вага працівників, що підвищили кваліфікацію
Техніко-технологічні	високий рівень зношеності обладнання	коефіцієнт зносу основних засобів
	неефективна політика управління товарно-матеріальними запасами	період обороту виробничих запасів
	невідповідність рівня організації виробництва існуючим організаційно-технічним можливостям	витрати оборотних засобів в сфері виробництва на створення однієї одиниці реалізованої продукції

Оскільки прояв і дія загроз – не одномоментний акт, а складний динамічний процес, причому процес детермінований, тобто з досить твердою часовою структурою причинно-наслідкових зв'язків, подій, що відбуваються у виробництві, то й оцінка фінансової безпеки повинна здійснюватись в динаміці зміни індикаторів фінансового стану підприємства на деякому часовому інтервалі, що повинен визначатися виходячи з уявлень про вірогідність інформації [47, 68].

Тому, основними завданнями системи забезпечення безпеки підприємства є комплексний аналіз загроз, оцінка їхнього пролонгованого впливу і формування комплексу заходів, що дає змогу підприємству успішно функціонувати в нестабільних умовах зовнішнього і внутрішнього середовища.

1.3. Вплив глобалізаційних процесів на фінансову безпеку промислових підприємств

Забезпечення фінансової безпеки підприємств набуває виняткового значення для національного господарства в умовах трансформаційних змін та глобалізації. Як показує світовий досвід, високий рівень фінансової безпеки є гарантією незалежності країни, головною передумовою стабільного розвитку економіки та суспільства. Фінансова безпека підприємницької діяльності в умовах ринкової економіки є важливою складовою національної безпеки країни. Захищеність фінансових інтересів підприємств забезпечує стабільне їх функціонування та розвиток за умов інтеграційних процесів України та сприяє економічному зростанню, формуванню конкурентного середовища та передумов інвестиційної активності.

Відсутність достатньої уваги з боку органів державної влади до забезпечення належного рівня фінансової безпеки підприємств не дає можливості створити умови, необхідні для підвищення економічної ефективності функціонування підприємств і як наслідок є одним з основних чинників загроз функціонуванню і подальшому розвитку підприємництва та економіки загалом.

Сучасні глобальні трансформаційні процеси відбуваються за специфічних умов перехідного періоду та у складній політичній ситуації, що не можуть гарантувати фінансової безпеки суб'єктам господарювання.

Вплив глобалізації на сучасний стан фінансової безпеки підприємств є визначальним. За таких умов українські підприємства виявляються під прицілом багатьох загроз, серед яких:

- відмінності в рівнях економічних потенціалів різних країн світу;
- нераціональна господарська діяльність українських підприємств і, як наслідок, втрата вітчизняними підприємствами конкурентоспроможності, порівняно з іноземними підприємствами, для яких створені більш сприятливі умови;
- занепад багатьох галузей економіки;
- банкрутство підприємств.

Глобалізація товарних ринків та інтернаціоналізація торговельних мереж – це всезагальний процес розвитку світових економічних зв'язків у міжнаціональному масштабі, який проявляється у зростанні виробничої взаємозалежності, міжнародному товарообміні, переміщенні капіталів і робочої сили, взаємному впливі на основні економічні процеси в країнах (рівень цін, відсоткові ставки та ін.).

Інтенсивному розвитку глобалізації в Україні сприяє:

- політика лібералізації торгівлі у відкритій українській економіці;
- приєднання у 2008 році України до Світової організації торгівлі і реалізація принципів цієї міжнародної організації;
- можливості суттєвого розширення національного внутрішнього ринку.

Глобалізація товарних ринків відбувається через експансію імпорتنих товарів. Як результат, на внутрішньому ринку частка вітчизняних товарів опинилась на критичній межі (частка вітчизняних товарів у непродовольчій сфері становить 35 %, у продовольчій – 70 %), що загрожує як національній економічній безпеці, так і фінансовій безпеці окремих вітчизняних підприємств. Доступні імпорتنі товари присутні у всіх секторах торгівлі. Саме імпорتنі товари складають матеріальну основу товарообороту в країні.

Відповідно, вплив цього фактора на розвиток і функціонування українських підприємств очевидний.

Другий аспект глобалізації – проникнення зарубіжного капіталу в сферу внутрішньої торгівлі, головним чином на інвестиційні цілі. Іноземні інвестиції вкладаються у двох секторах торгівлі – оптова торгівля і роздрібна торгівля. Іноземні товари усувають з традиційних сегментів ринку вітчизняних торговців, блокують роботу численних вітчизняних підприємств в зонах їх дії.

Таким чином, під натиском іноземних підприємств, заснованих на зарубіжному капіталі, втрачають конкурентоспроможність і банкрутують великі та середні вітчизняні підприємства, представники яких опиняються в сфері дрібного бізнесу.

Наслідком глобалізаційних та інтеграційних процесів є лібералізація – політика розширення економічної свободи господарюючих суб'єктів, яка супроводжується відміною або послабленням державного контролю. Вона спрямована на відкриття внутрішнього ринку для іноземних підприємств через зняття або зменшення кількісних та якісних обмежень у галузі торгівлі. Вагомим кроком тут стало приєднання у 2008 році України до Світової організації торгівлі.

Лібералізація торгівлі передбачає значну демонополізацію торговельної сфери, її інтеграцію у міжнародну торгівлю, широкий вибір організаційних форм та методів здійснення торгівлі, жорстку конкуренцію, корпоратизацію торговельних підприємств.

Поряд із очевидними перевагами, ці процеси несуть значні ризики і загрози фінансовій безпеці вітчизняних підприємств. Політика лібералізації відображається на асортименті товарів у вітчизняній підприємницькій сфері та на українських споживачах, адже збільшення пропозиції імпортованих товарів народного споживання за нижчими цінами краще задовольняє їх потреби.

Негативним наслідком лібералізації є, починаючи з 2005 року, від'ємне сальдо зовнішньоторговельної діяльності.

Ризиком також є загострення конкуренції на внутрішньому ринку, занепад вітчизняного товаровиробника та виникнення потреби впровадження нових норм безпеки та якості продукції, які значно важче буде реалізовувати вітчизняним суб'єктам господарювання через високі затрати і наукомісткість. Крім того, лібералізація активізує відтік капіталів (зазвичай, через експортно-імпортні операції), вивезення валютних цінностей за кордон, які можна було б використати вітчизняними підприємствами для удосконалення й розширення їх діяльності.

Наслідки лібералізації є різнонаправленими, залежно від суб'єктів. Так, у вигаді будуть транснаціональні корпорації, компанії з іноземним капіталом, державні структури та українські споживачі. Однак, від лібералізації програють більшість вітчизняних суб'єктів господарювання, адже у них буде значно менше шансів конкурувати з успішними іноземними підприємствами.

Лібералізація зовнішньоекономічної сфери корисна, передусім, для промислово розвинених країн. Спираючись на свою науково-індустріальну базу, абсолютні конкурентні переваги у широкому спектрі інвестиційних та споживчих товарів, вони вільно ринковою ідеологією розчищають шляхи для проникнення своїх товарів на ринки інших країн. І водночас захищають власні ринки від напливу чужоземних конкурентоспроможних товарів. Практика свідчить, що чим потужніша країна, чим вищий рівень розвитку вона демонструє, тим рішучіше й послідовніше вона обстоює свої економічні інтереси [2, с. 43].

Сьогодні у нашій державі необхідно проводити продуману політику глобалізації, інтернаціоналізації та лібералізації, використовуючи при цьому переваги від членства у СОТ, та збереження від поглинання великими іноземними підприємствами національних, адже вони займають вагоме місце

у структурі внутрішньої торгівлі, обслуговують споживачів, створюють додаткові робочі місця, збільшують надходження до бюджету.

Необхідно зазначити, що гарантування фінансової безпеки передбачає дуже багато елементів, зокрема, захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин, певний рівень фінансової незалежності, стійкості і стабільності підприємств, здатність системи менеджменту забезпечувати ефективне функціонування підприємства та його стале економічне зростання. Все це потребує усунення наявних і потенційних загроз, котрі можуть стати причиною послаблення фінансової безпеки підприємств.

Таким чином, підприємства потребують нових механізмів та нових стратегій забезпечення фінансової безпеки як на державному рівні, так і на рівні підприємств. За таких умов особливу увагу слід приділяти наступним моментам:

- рівень протекціонізму (середній рівень імпорتنих тарифів, обмеження у вигляді ліцензування, перевірок, наявність особливих стандартів якості);
- податкова та фінансово-кредитна політика;
- державне регулювання економіки;
- інвестиційна політика;
- ступінь регульованості банківської сфери;
- формування на підприємствах ефективного механізму управління фінансовою безпекою.

Проведений аналіз дає змогу дійти висновку про те, що вихід України на світові фінансові ринки в умовах фінансової глобалізації є надзвичайно складним та небезпечним процесом. Тому кожен крок на цьому шляху має бути ретельно зваженим. Це потребує підготовки кваліфікованих та високопрофесійних фінансистів на всіх рівнях, починаючи від підприємств і закінчуючи центральними державними органами влади. Проте, головна роль має відводитись державі, її грамотній фінансовій політиці. І поки в Україні не

буде забезпечена політична стабільність, важко очікувати стабільного економічного зростання та підвищення фінансової безпеки підприємств. А в цьому і реалізуються заходи держави, спрямовані на забезпечення належної фінансової безпеки країни загалом.

РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

2.1. Основи концепції експертного оцінювання фінансової безпеки підприємства

2.2. Дослідження вітчизняних методик оцінки фінансової безпеки підприємств

РОЗДІЛ III.

ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

3.1. Експертна оцінка фінансової безпеки підприємств на основі відокремленої діагностики кризового стану за поточний та минулі періоди

При експертній оцінці фінансової безпеки підприємств використовують моделі діагностики кризового стану підприємств та ймовірності їх банкрутства. Найпоширенішими у західних країнах світу та найвідомішими в сучасній практиці є методики, розроблені Е. Альтманом та У.Бівером.

Також експертна оцінка фінансової безпеки проводиться на основі показників фінансового стану, але в економічній літературі пропонуються різні набори таких фінансових коефіцієнтів. Аналіз фінансового стану підприємства ґрунтується на оцінці показників ліквідності та фінансової стійкості, які розраховуються, за інформацією, наведеною в балансі. Формування загального експертного висновку про наявність та ступінь фінансової кризи на підприємстві за даними показниками є дещо ускладненим, оскільки за різними показниками фінансового стану можуть бути одержані значення як в межах нормативних, так і невідповідні нормативному рівню. Для вирішення цієї проблеми різними авторами пропонуються методи формування інтегральних показників, заснованих на адитивній згортці часткових показників фінансового стану з використанням

коефіцієнтів вагомості, які встановлюються експертним шляхом, що надає певну міру суб'єктивності одержаному результату.

Для усунення зазначеного недоліку автор підтримує запропонований [72] методичний підхід до діагностики фінансового стану підприємств на основі інтегрального показника «запас власного капіталу». Доцільність застосування даного показника в експертній оцінці обумовлено тим, що нестабільність фінансового стану на підприємстві виникає через нестачу активів, а їх збільшення можливе за рахунок збільшення капіталу (збереження балансової рівноваги). В свою чергу, придбання активів розглядається за рахунок власних коштів, тобто без підвищення рівня залежності підприємства від залученого капіталу, збільшення зобов'язань, тому зміни в активах дорівнюють змінам власного капіталу.

В роботі автор пропонує «вимірювати фінансові показники у вартісних одиницях та розраховувати новий показник запасу власного капіталу, який, за відсутності кризи на підприємствах, визначається величиною, на яку можна зменшити їх власні активи, щоб економічний стан не погіршився до кризового, а у разі кризового стану – величиною, на яку потрібно збільшити власні активи цих підприємств для того, щоб значення фінансових коефіцієнтів, що використовуються під час діагностики, дорівнювали нормативам».

Запропонована [72] методика визначення нестачі активів за допомогою показника запасу власного капіталу заслуговує на увагу, оскільки дає можливість за допомогою інтегрального показника провести комплексну вартісну оцінку безпеки фінансового стану на підприємствах. На наш погляд, даний показник є найбільш прийнятним з досліджуваних для визначення ступеню кризи безпеки фінансового стану та може характеризувати ступінь безпеки підприємства і відповідно називатися коефіцієнтом безпеки.

Проте показник «запас власного капіталу» має наступні недоліки:

- запас власного капіталу розглядається як запас або нестача загальної суми активів підприємства, не враховуючи їх структуру;

- при розрахунку запасу власного капіталу, не враховується ліквідність активів, які є дефіцитними або профіцитними;
- показник запасу власного капіталу визначається на підставі традиційних коефіцієнтів ліквідності, що визначаються, як співвідношення залишків поточних зобов'язань та різних груп поточних активів на дату фінансової звітності, яка складається щорічно або щоквартально. У той же час тривалість виробничо-фінансового циклу на підприємствах рідко перевищує квартал та фінансовий стан підприємства протягом звітного періоду може неодноразово змінитися.

При експертній оцінці фінансового стану за традиційними показниками ці зміни врахувати неможливо, оскільки вони дозволяють встановити тільки зріз фінансового стану на дату фінансової звітності. При цьому загальновідомо, що заморожування коштів на банківських рахунках призводить або нарощування залишків виробничих запасів та дебіторської заборгованості не є ефективною політикою управління оборотними коштами. Тому на підприємствах протягом одного дня й навіть однієї години грошові кошти багаторазово обертаються. Також будь-яке підприємство намагається прискорити оборотність і інших видів активів. Таким чином, відсутність залишків грошових коштів на банківських рахунках або зниження залишків дебіторської заборгованості або запасів на певну дату не є достатньою підставою для висновків про низький рівень фінансової безпеки.

Суттєва зміна фінансового стану може відбутись вже наступного дня, тому застосування для діагностики одних лише показників ліквідності може привести до прийняття необґрунтованих управлінських рішень.

Для вдосконалення показника «запас власного капіталу» та розробки на його основі показника фінансової безпеки пропонуємо розглядати активи не у загальному виразі, а окремо за їх видами за рівнем ліквідності. Крім того, доцільним є введення показника «нестача активів» для кожного виду активу, оскільки при оцінці безпеки фінансового стану більше важливим для прийняття рішень є не запас, а нестача активів як загроза.

З цією метою, інтегральний показник «запас власного капіталу» замінимо на «нестачу ліквідних активів», яка врахувала б нестачі та запаси всіх видів активів, можливість покриття нестач одних активів запасами інших, привівши їх до ліквідної (грошової) форми.

Для забезпечення порівнянності нестачі активів різних видів необхідно приводити до нестачі грошових коштів за допомогою коефіцієнту приведення активів до ліквідної форми.

Експертна оцінка безпеки фінансового стану суб'єктів господарювання передбачає аналіз фінансового стану підприємства, виявлення нестачі активів підприємства, необхідних для досягнення показниками, використовуваними для діагностики нормативних значень, та ліквідації загроз та досягнення безпеки, оцінка ступеню кризи безпеки фінансового стану.

При визначенні нестачі активів необхідно враховувати, що в аналізованому періоді часу на підприємство можуть відбуватися зміни фінансового стану, пов'язані з діяльністю підприємства в минулих або майбутніх періодах. До таких змін можна віднести:

- погашення дебіторської заборгованості покупцями за продукцію, реалізовану в минулих періодах;
- одержання попередніх оплат від покупців за продукцію, що буде реалізована в наступних періодах;
- погашення зобов'язань, що виникли в минулому періоді;
- сплата авансів постачальникам за ресурси, що будуть одержані в майбутніх періодах.

Експертна оцінка, виконана з урахуванням заборгованостей, не пов'язаних з діяльністю підприємства а поточному періоді, не дає достатньої інформації для обґрунтованих висновків щодо здатності підприємства забезпечувати за рахунок поточної діяльності належний рівень фінансової безпеки. На наш погляд більш коректно виконувати відокремлену діагностику кризового стану та оцінку фінансової безпеки. Для цього

необхідно розділяти фінансові ресурси по періодам та відносити їх до відповідних зобов'язань.

З метою виконання цієї задачі при проведенні експертної оцінки кризового стану у поточному періоді необхідно враховувати лише ті суми надходження грошових коштів і погашення кредиторської заборгованості, які відносяться до цього періоду. Так, протягом періоду можуть надійти грошові кошти в погашення дебіторської заборгованості минулого періоду, також може погашатись кредиторська заборгованість минулого періоду. Ці обороти необхідно виключити із чисельника показника платоспроможності. Крім того, залишок грошових коштів може враховуватись для оцінки звітного періоду лише в частині авансів, отриманих у попередніх періодах (за винятком авансів, сплачених у попередніх періодах), і тільки в тій частині, у якій вони були погашені в поточному періоді. Непогашений залишок кредиторської заборгованості відноситься до попередніх періодів, тому в поточному періоді його враховувати не потрібно.

Таким чином, для експертної оцінки кризового стану в поточному періоді може використовуватись показник поточного фінансового стану:

$$K_{\text{с.п}} = \frac{B - ДЗ_{\text{пот}} - АВ_{\text{мін}}^{\text{пок}} + АВ_{\text{пот}}^{\text{пок}}}{З_{\text{пот}} - АВ_{\text{мін}}^{\text{пост}}}$$

де B – виручка від реалізації продукції в поточному періоді, грн;

$ДЗ_{\text{пот}}$ – величина дебіторської заборгованості, що виникла у поточному періоді, грн;

$АВ_{\text{мін}}^{\text{пок}}$ – сума авансів, отриманих від покупців у минулих періодах та покриті за рахунок відвантаження продукції в поточному періоді, грн;

$АВ_{\text{пот}}^{\text{пок}}$ – сума авансів, отриманих від покупців у поточному періоді та непокрита за рахунок відвантаження продукції в поточному періоді, грн;

$z_{\text{пот}}$ – величина матеріальних та інших витрат і виплат, пов'язаних з виробництвом продукції в поточному періоді, що повинна бути погашена у зазначеному періоді, грн;

$AB_{\text{мин}}^{\text{пост}}$ – сума авансів, сплачених постачальникам у минулих періодах та покрита за рахунок отримання матеріальних ресурсів у поточному періоді, грн.

Слід зазначити, що у формулі (1) не враховується сума авансів, отриманих (сплачених) у поточному та минулому періоді, але не погашених у зазначеному періоді. Аванси враховуються лише в частині, погашеній в поточному періоді. При цьому аванси, сплачені постачальникам у минулому періоді, віднімаються в знаменнику з величини витрат поточного періоду, тому що вони складають їх частину, погашену в попередніх періодах.

В загальному випадку покращення фінансового стану може відбуватись як за рахунок збільшення поточного грошового потоку, так і за рахунок збільшення суми погашення дебіторської заборгованості минулих періодів. Погіршення може бути пов'язано зі збільшенням кредиторської заборгованості, що виникла в поточному періоді, або непогашеної на початок періоду. Кожний із цих випадків відрізняється один від одного та вимагає прийняття принципово різних рішень.

Так, якщо у підприємства є істотні зобов'язання минулих періодів, які воно не може погасити найближчим часом, то за загальноприйнятими показниками може бути встановлений кризовий стан підприємства. Відповідно, може бути ухвалено рішення про його банкрутство та ліквідацію. Однак при цьому за показником поточного фінансового стану може бути встановлений допустимо стійкий фінансовий стан підприємства, причому в динаміці може бути тенденція його покращення. У такому випадку необхідно провести не ліквідацію, а санацію підприємства з реструктуризацією та списанням заборгованості минулих періодів, тому що підприємство здатне повністю забезпечувати свою життєдіяльність і навіть отримувати прибуток.

Можлива й зворотна ситуація, коли підприємство в цілому знаходиться у допустимо стійкому фінансовому стані, однак це забезпечується, головним чином, за рахунок погашення дебіторської заборгованості минулих періодів. В той же час без врахування цього погашення підприємство не здатне покрити навіть кредиторську заборгованість, що виникла в поточному періоді, тобто поточна діяльність неефективна та забезпечується переважно за рахунок погашення дебіторської заборгованості минулих періодів.

У чисельнику формули (1) не враховується сума погашення дебіторської заборгованості минулого періоду ($ДЗ_{\text{минул}}^-$), тому що вона не пов'язана з діяльністю підприємства в поточному періоді. При збалансованому нарощуванні кредиторської та дебіторської заборгованості, коштів, що надходять від погашення дебіторської заборгованості минулих періодів повинно бути достатньо для погашення зобов'язань минулих періодів. Для оцінки збалансованості діяльності в минулих періодах суму погашення дебіторської заборгованості минулих періодів необхідно віднести до величини непогашеного залишку кредиторської заборгованості минулого періоду ($КЗ_0$):

$$Кес.поч = \frac{ДЗ_{\text{минул}}^-}{КЗ_0}$$

де $Кес.поч$ – показник початкового фінансового стану.

За допомогою показника початкового економічного стану стає можливим відокремлено оцінити здатність підприємства погашати залишки зобов'язань минулих періодів за рахунок суми погашення дебіторської заборгованості минулих періодів. У випадку нестачі відповідної суми для повного погашення зобов'язань минулих періодів ($Кес.поч < 1$), у підприємства порушується фінансова рівновага, тому що воно змушено погашати минулі зобов'язання за рахунок поточної виручки, якої надалі виявиться недостатньо для покриття поточних зобов'язань. Тому

підприємству слід обов'язково проводити роздільний аналіз фінансовго стану та оцінку фінансової безпеки по поточних і минулих зобов'язаннях.

При $K_{ес.поч} < 1$ у підприємства є понаднормативна кредиторська заборгованість ($KZ_{пон}$), величина якої визначається по формулі:

$$KZ_{пон} = KZ_0 - ДЗ_{миф}^-$$

Для погашення $KZ_{пон}$ повинні бути розроблені відповідні стабілізаційні заходи.

Запропонований набір показників фінансового стану дозволяє проводити аналіз факторів, що впливають на динаміку економічного стану підприємства.

На основі удосконаленого показника пропонуємо проводити вартісну експертну оцінку безпеки фінансового стану підприємства.

Основною метою експертної оцінки безпеки фінансового стану суб'єкта господарювання є виявлення загроз цій безпеці та визначення суми коштів, необхідних для їх усунення.

Виходячи з визначення запасу та нестачі активу, кожен актив повинен мати місце у певному фінансовому показнику.

За запропованою нами методикою експертної оцінки фінансового стану, перш за все, визначається рівень забезпеченості підприємства активами вищого рівня ліквідності – грошовими коштами, який пропонується проводити за загальновідомим коефіцієнтом абсолютної ліквідності.

За допомогою показника абсолютної ліквідності розраховується нестача грошових коштів підприємства та еквівалентів грошових коштів, що позначимо ΔGK .

Якщо фактичне значення коефіцієнту абсолютної ліквідності менше за нормативне значення цього коефіцієнту, то $\Delta GK > 0$, тобто на підприємстві нестача грошових коштів. Для нормалізації підприємство повинно збільшити свої грошові кошти на ΔGK гривень.

На наступних етапах визначається нестача дебіторської заборгованості та запасів, а також необоротних активів підприємства, виходячи з показників,

які включають їх значення. Нестача дебіторської заборгованості визначається відокремлено за поточний та минулий періоди за формулами.

Загальний фінансовий стан суб'єкта господарювання визначається за допомогою інтегрального показника нестачі ліквідних активів, який враховує нестачі та запаси всіх видів активів підприємства та їх ліквідність.

Виявлені запаси активів підприємства можуть спрямовуватись для ліквідації нестач інших з урахуванням при цьому ліквідності активів через коефіцієнти приведення активів до ліквідної форми. Коефіцієнти приведення активів до ліквідної форми, які застосовуються при розрахунку нестачі ліквідних активів підприємства, враховують втрати, які може понести підприємство при перетворенні цих активів в грошові кошти.

Нестача ліквідних активів розраховується як сума добутків нестач (запасів) різних видів активів та коефіцієнтів приведення активів до ліквідної форми.

Величина нестачі ліквідних активів підприємства може бути як додатною так і від'ємною, оскільки запаси активів, з урахуванням коефіцієнтів приведення, можуть бути більші за нестачі і навпаки.

В залежності від того, який знак має нестача ліквідних активів, залежить висновок про безпеку фінансового стану підприємства. При $НЛА > 0$, тобто при наявності непокритих нестач активів, безпека фінансового стану не досягнута і постає необхідність у вкладанні коштів в активи підприємства, яких не вистачає для досягнення фінансової стійкості та стабільності. Тобто сума коштів, необхідних для досягнення безпеки фінансового стану, в даному випадку, дорівнює величині нестачі ліквідних активів.

Сам по собі показник нестачі ліквідних активів не характеризує ступінь кризи безпеки фінансового стану суб'єкту дослідження, тому нами пропонується діагностику кризи проводити за допомогою коефіцієнта безпеки.

$$K_{\text{б}} = 1 - \frac{НЛА}{3A_{\text{прив}}}$$

де K_6 - коефіцієнт безпеки;

$ZA_{\text{прив}}$ — загальна вартість активів приведена до ліквідної форми, грн.

Наведені підходи дозволяють відокремлено оцінити фінансову безпеку за поточний та минулі періоди, що є необхідним у випадках проведення санації, реструктуризації заборгованості, залученні зовнішніх інвестицій або банківських кредитів тощо. Очевидно, що власників підприємства та інших стейкхолдерів цікавить, який рівень фінансової безпеки забезпечує саме поточна діяльність підприємства, чи спроможне підприємство у майбутньому повністю самостійно вийти з кризового стану.

Оцінивши фактичний рівень фінансової безпеки на підприємстві необхідно з'ясувати, які чинники найбільше впливають на отриманий результат.

Серед зовнішніх чинників, що впливають на рівень фінансової безпеки можна виділити такі: кон'юнктура товарного та фондового ринку, система оподаткування, прийнята практика кредитування, система здійснення розрахункових операцій, доступність позикових джерел фінансування, можливість отримання цільового фінансування тощо.

До внутрішніх чинників, на наш погляд, належать: фінансова стратегія підприємства, цінова політика, організація фінансового управління, тривалість операційного циклу, умови реалізації продукції тощо.

Суттєвою проблемою в забезпеченні фінансової безпеки підприємств є відсутність апробованих і стандартизованих методів попередження ризиків, зумовлених переліченими вище чинниками, а також формалізація і дослідження структури самих ризиків.

На нашу думку, серед ризиків фінансово-господарської діяльності підприємств, що є найсуттєвішими загрозами фінансовій безпеці підприємств варто виділити такі (табл. 3.1.).

Таблиця 3.1.

Ризики, що є найсуттєвішими загрозами фінансовій безпеці суб'єктів господарювання

Вид ризику	Форми вияву
1. Податковий ризик	запровадження нових видів податків та зборів, зміна строків та умов здійснення окремих податкових платежів, скасування діючих податкових пільг
2. Комерційний ризик	зниження попиту на продукцію, зростання цін на сировину та матеріали тощо
3. Ризик невиконання зобов'язань	порушення умов договорів, несвоєчасність оплати за продукцію (роботи, послуги)
4. Валютний ризик	недоотримання очікуваних грошових потоків у результаті впливу змін обмінного курсу іноземної валюти

продовження таблиці 3.1.

5. Ризик зниження фінансової стійкості	розбалансованість вхідних та вихідних грошових потоків по обсягах, що обумовлена недосконалістю структури капіталу (великою часткою використовуваних позикових коштів)
6. Інфляційний ризик	знецінення реальної вартості капіталу
7. Процентний ризик	коливання процентних ставок на ринку капіталу, що призводить до зміни вартості позикового капіталу або вартості майбутніх грошових доходів від інвестування
8. Кредитний ризик	відмова комерційного банку надати чи продовжити кредит, зміна умов кредитування
9. Депозитний ризик	неповернення депозитних вкладень

Експертна оцінка впливу чинників та ризиків на рівень фінансової безпеки суб'єктів господарювання – багатофункціональна задача, що потребує залучення високопрофесійних спеціалістів з різних сфер. Пропонуємо здійснювати такий аналіз за допомогою експертної комісії з числа провідних співробітників шляхом розрахунку показника рівня фінансової безпеки (РФБ). Даний показник визначаємо за формулою:

$$P\Phi B = \sum_{i=1}^n c_i d_i,$$

$$c_i = \frac{\sum_{j=1}^m a_{ij}}{m},$$

$$d_i = \frac{\sum_{j=1}^m b_{ij}}{m},$$

де c_i – середня вагомість i -го чинника;

d_i – середнє значення i -го чинника;

a_{ij} – оцінка вагомості i -го чинника, що дана j -м експертом;

b_{ij} – оцінка значення i -го чинника, що дана j -м експертом;

$i = 1, n$, де n – кількість чинників;

$j = 1, m$, де m – кількість експертів.

Як видно з формули, рівень фінансової безпеки розраховується шляхом визначення підсумкової думки експертів на основі визначення середньої арифметичної у відсотках по вагомості кожного чинника впливу на фінансову безпеку та середньої арифметичної у балах (за п'ятибальною шкалою оцінки) по досягнутому значенню за кожним чинником.

За отриманими результатами присвоюємо підприємству відповідний клас фінансової безпеки:

- «А» (низький рівень фінансової безпеки) – 3,2-5 бала;
- «Б» (середній рівень фінансової безпеки) – 1,6-3,2 бала;
- «В» (високий рівень фінансової безпеки) – 0-1,6 бала.

Чим нижчим є значення показника, тим менший вплив мають різноманітні загрози на фінансовий стан підприємства, а отже тим вищим є рівень його фінансової безпеки.

Запропоновані інструменти експертної оцінки фінансової безпеки дозволять зробити комплексні висновки про її рівень на підприємстві, що сприятиме розробці ефективної системи заходів щодо нейтралізації дії окремих чинників на фінансову безпеку, а отже забезпечить підвищення її ефективності.

3.2. Аналітичні процедури в стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства

На сучасному етапі розвитку економіки в умовах подолання наслідків фінансово-економічної кризи питання фінансової безпеки підприємства набуває актуальності. Оскільки сектор підприємств знаходиться в скрутному становищі і є слабо захищеним від впливу зовнішніх та внутрішніх загроз, то питання розробки стратегії фінансової безпеки промислових підприємств України є актуальним на даний час. Гарантування захищеності економічних інтересів України буде можливим лише за умов забезпечення належного рівня фінансової безпеки вітчизняних промислових підприємств.

Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства базується на вивченні відносин у сфері внутрішнього та зовнішнього середовища суб'єкта господарювання. В умовах невизначеності сьогодення підприємство необхідно розглядати як відкриту систему, що постійно взаємодіє з окремими елементами зовнішнього середовища: іншими підприємствами, банками, організаціями, що належать до соціально-політичних та економічних інституцій.

На сьогоднішній день в умовах невизначеності, крім експертної оцінки фінансової безпеки підприємства, необхідно здійснювати ще й управління нею, яке, на думку автора, повинно здійснюватися комплексно та систематизовано на основі збору інформації, обробки, узагальнення, моніторингу, контролінгу, здійснення ряду превентивних заходів.

При проведенні експертної оцінки фінансової безпеки підприємства з метою визначення її рівня та формування висновків щодо розробки стратегії убезпечення фінансової безпеки в майбутньому, пропонується застосовувати аналітичні процедури. При їх використанні необхідно провести експертну

оцінку основних показників, які впливають на рівень фінансової безпеки підприємства. В першу чергу це стосується експертної оцінки фінансової стійкості підприємства.

Значення показників оцінки фінансової стійкості підприємств промисловості України, розраховані на основі статистичних даних Державного комітету статистики України, та їх рекомендовані значення наведені у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Значення показників оцінки фінансової стійкості промислових підприємств України

Показник	2013	2014	2015	2016	Норматив
Коефіцієнт автономії	0,40	0,39	0,36	0,37	$\geq 0,5$
Коефіцієнт фінансування	1,26	1,18	1,29	1,26	$< 0,5$

продовження таблиці 3.2.

Коефіцієнт заборгованості	0,54	0,44	0,47	0,62	$< 0,4$
Коефіцієнт розрахункової платоспроможності	1,2	1,12	1,09	1,1	$> 0,5$
Коефіцієнт залежності підприємства від довгострокових зобов'язань	0,39	0,41	0,44	0,42	Падіння
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,22	0,32	0,47	0,39	$\geq 0,5$

Наведені в таблиці дані свідчать про те, що на промислових підприємствах протягом 2013-2016 років відбулося погіршення стану фінансової безпеки та прослідковуються такі тенденції:

- дані свідчать про збільшення залежності підприємств промислового комплексу України від зовнішніх джерел фінансування. Цей висновок базується на аналізі динаміки показників автономії підприємств та коефіцієнту фінансування;
- позитивною є динаміка коефіцієнту маневреності власного капіталу, що характеризує збільшення ліквідності власного

капіталу. При цьому, даний показник все ще залишається поза межами нормативу;

- коефіцієнт заборгованості показує залежність від зовнішніх джерел фінансування, а оскільки показники не підпадають під значення нормативу, що означає велику залежність від зовнішніх джерел фінансування;
- коефіцієнт залежності підприємства від довгострокових зобов'язань повинен мати негативну динаміку, що не спостерігається за результатами проведеної оцінки;
- коефіцієнт маневреності власного капіталу показує, яка частина власного капіталу використовується для фінансування поточної діяльності, тобто вкладена в оборотні засоби, а яка - капіталізована. За результатами оцінки вкладені кошти складають менше половини власного капіталу підприємства, що також є негативним явищем.

Для підвищення рівня фінансової безпеки на підприємстві необхідна розробка її стратегії.

На думку автора, при розробці стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства необхідно враховувати велику кількість різноманітних та взаємопов'язаних між собою факторів. Проте проблемою в цьому випадку є те, що ці взаємозв'язки є нечіткі і не всі фактори є очевидними. Оскільки ситуація в країні постійно змінюється, багато факторів не вимірювані і тому лишаються невідомими, керівники підприємств змушені діяти в умовах браку і невірогідності поточної інформації.

У зв'язку з цим, з метою максимального забезпечення фінансової безпеки підприємства, варто поєднати зусилля керівництва підприємства і незалежних експертів, тобто скористатися «стороннім поглядом». Алгоритм такої співпраці схематично показаний на рис.3.1.

На першому етапі визначаються місія та довгострокова мета щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Другий етап включає процедури встановлення спільно із експертами загальних і стратегічних цілей фінансової безпеки підприємства.

Цілі повинні бути конкретними, визначені в часі, мати кількісне або якісне вираження, і поставлені перед кожним структурним підрозділом підприємства. Якщо для якихось підрозділів не вдається сформулювати конкретні цілі, що відповідають загальним цілям підприємства, необхідно порушувати питання щодо доцільності функціонування цього підрозділу.

Рис. 3.1. Алгоритм розробки стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства

Третій етап – експертна оцінка зовнішнього середовища. До основних питань, на яких необхідно зосередити увагу відносяться виявлення факторів зовнішнього середовища, що впливають на фінансову безпеку підприємства, динаміку таких факторів та визначення можливих напрямів впливу зовнішнього середовища на досягнення загальних цілей підприємства щодо забезпечення фінансової безпеки.

На четвертому етапі стратегії забезпечення фінансової безпеки проводиться експертна оцінка (із застосуванням аналітичних процедур) наявного стану фінансової безпеки підприємства, та можливість досягнення поставлених загальних цілей. Значення цих параметрів беруться з бази даних системи поточного управління підприємством.

На п'ятому етапі проводиться оцінка, тобто порівняння фактичних значень факторів, що впливають на фінансову безпеку, з запланованими. Якщо фактичні та заплановані показники факторів не співпадають, то необхідно провести оцінку прогнозування та формування сценаріїв забезпечення фінансової безпеки на підприємстві, яка виконується на шостому етапі стратегічного планування.

На сьомому етапі проводиться визначення експертом необхідності вдосконалення управління фінансовою безпекою підприємства.

На восьмому етапі здійснюється оцінка відповідності розвитку ситуації бажаному напрямку. Якщо він іде в іншому напрямку, то експерту необхідно запропонувати коригувальні заходи.

Дев'ятий і десятий етапи передбачають розгляд керівництвом, запропонованих експертом, варіантів управлінських дій і стратегії забезпечення фінансової безпеки.

Після здійснення всіх попередніх етапів на одинадцятому здійснюється розробка стратегічного плану і програм його реалізації, аналіз оперативної інформації про об'єкт спостереження.

Такий підхід до стратегії формування системи забезпечення фінансової безпеки підприємства має забезпечити її якнайвищий рівень.

Фінансова безпека підприємства може знаходитись у п'яти основних станах: абсолютна фінансова безпека, нормальна фінансова безпека, нестійкий рівень безпеки, критичний рівень безпеки, кризовий рівень безпеки, а також у перехідному між зазначеними станами.

Під впливом певних заходів ситуація щодо фінансової безпеки на підприємстві може змінюватись. Можливі напрями цих змін автором запропоновано представляти у вигляді сітки станів фінансової безпеки підприємства (рис. 3.2).

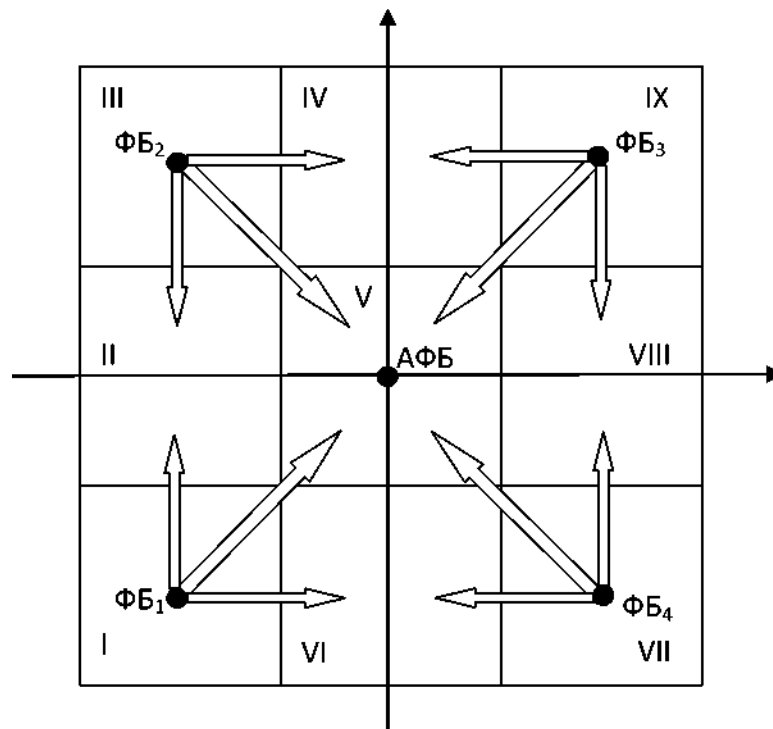

Рис. 3.2. Сітка станів фінансової безпеки підприємства

У наведеній сітці точка

ФБ₁ означає нормальну фінансову безпеку підприємства;

ФБ₂ - нестійкий рівень фінансової безпеки;

ФБ₃ - критичний рівень фінансової безпеки;

ФБ₄ – кризовий рівень фінансової безпеки;

АФБ – абсолютна фінансова безпека підприємства.

Квадрати I,III,VII,IX означають відповідні визначеним точкам зони стану фінансової безпеки, в той час як квадрати II,IV,VI,VIII є зонами перехідних станів.

При проведенні експертної оцінки необхідно дослідити можливі напрямки розвитку подій при переході з одного квадрату в інший:

I → II – цей перехід можливий за умови неефективного управління фінансовою безпекою підприємства і означає перехід нормального стану фінансової безпеки в нестійкий стан;

I → IV – перехід може означати відсутність управління та контролю фінансової безпеки;

I → V – даний перехід показує позитивні зміни щодо фінансової безпеки, що досягаються завдяки ефективному управлінню або попередження причин погіршення стану фінансової безпеки;

III → II – означає, що запроваджені певні заходи щодо покращення стану фінансової безпеки;

III → VI – означає негативну динаміку факторів, що характеризують рівень фінансової безпеки підприємства;

III → V – перехід може означати запровадження ефективних заходів для підвищення рівня фінансової безпеки або попередження причин погіршення стану фінансової безпеки;

IX → VI – даний перехід означає, що рівень фінансової безпеки дещо покращився, але залишається на нестійкому рівні, чому сприяє не значне покращення фінансової стійкості підприємства;

IX → VIII – цей перехід означає, що на підприємстві кризовий стан фінансової стійкості, що означає не спроможність підприємства забезпечити фінансування своєї діяльності ні за рахунок власних коштів, ні за рахунок позикових. Отже, підприємство має кризовий стан фінансової безпеки;

IX → V – перехід означає різку зміну фінансової безпеки в позитивну сторону, чому може сприяти розробка нового стратегічного плану по забезпеченню фінансової безпеки підприємства;

VII → VIII - даний перехід означає, що рівень фінансової безпеки дещо покращився, але залишається на нестійкому рівні, чому сприяє не значне покращення фінансової стійкості підприємства і підприємство все ще знаходиться в критичному стані фінансової безпеки;

VII → IV – означає перехід стану фінансової безпеки підприємства до нормального стану, що є позитивною зміною для будь-якого підприємства;

VII → V - перехід означає різку зміну фінансової безпеки в позитивну сторону, чому може сприяти розробка нового стратегічного плану по забезпеченню фінансової безпеки підприємства або організація ефективного управління фінансовою безпекою підприємства.

Отже, для спрямування переходу фінансової безпеки з одного стану в інший, необхідно запроваджувати окремі заходи, що дозволяють рухатись в необхідному напрямку.

Запровадження заходів щодо забезпечення певного рівня фінансової безпеки підприємства багато в чому залежить від виконавців, якими на підприємстві виступають працівники або при наявності - відділ фінансової безпеки підприємства.

На забезпечення фінансової безпеки підприємств в умовах сьогодення неабиякий вплив мають рейдерські атаки та антирейдерська політика (таблиця 3.3.).

Таблиця 3.3.

Вплив рейдерських атак на забезпечення фінансової безпеки підприємств птахівництва

Рейдерські атаки на підприємстві	Шляхи запобігання рейдерським атакам
Незаконне заволодіння майном або його частиною (замах на право власності, на договори оренди, купівлі-продажу)	Наявність на підприємстві юриста, який буде займатися цивільно-правовими документами
Неправильне підписання договорів оренди	Проведення попередніх тендерів, аукціонів
Захоплення підприємств у разі багатьох власників один одним	Намагання керувати одноосібно, довіряти, але перевіряти конкурента по бізнесу

продовження таблиці 3.3.

Неправильна приватизація земель державної форми власності	Дотримання земельного кодексу України [ст.25] (приватизація земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій)
Зривання планової роботи внаслідок незапланованих перевірок (підприємство втрачає час, фінансові ресурси). Цим можуть скористатися рейдери	Наявність додаткових ресурсів на випадок форсмажорних обставин, слідкування за своєчасністю та структурованістю подачі інформації
Вливання на підприємство працівника-рейдера	Наявність своєї служби безпеки або хоча б кваліфікованого юриста. Фінансування роботи одного працівника може в подальшому зекономити великі фінансові ресурси. Налагодження структурованої роботи на підприємстві (дружні взаємовідносини між працівниками та керівництвом), відслідковування інформаційних потоків в пресі, на телебаченні, на інтернет-форумах
Наявність міжособних протиріч	Налагодженість колективної роботи, наявність штатного психолога, який може встановити схильність працівників до неадекватної поведінки, психологічних розладів, схильність до підкупів
Доступність інформації	Контроль керівником за системним адміністратором або help-desk (підписання договору про комерційну таємницю), тому що ця особа має доступ до всієї інформації на підприємстві (може передати інформацію про інкубацію, селекцію, постачальників, покупців, нормативно-методологічну документацію, заробітну плату працівників). Обмеженість доступу до інформаційних потоків на підприємстві працівників (кожен повинен мати доступ лише до інформації, що стосується власної роботи)

Автор вважає, що на сьогоднішній день рейдерські атаки та антирейдерська політика особливо впливають на ефективне чи неефективне господарювання підприємства.

На основі проведеного аналізу виявлено, що необхідною умовою успішного функціонування підприємства є постійна розробка методів адаптації фінансової стратегії підприємств до умов зовнішнього середовища, яке є несприятливим в теперішній час, для покращення фінансової безпеки підприємств.

Керівництву підприємства за допомогою експертної оцінки необхідно виявляти слабкі сторони в управлінні фінансовою безпекою підприємств, та розробляти стратегію з урахуванням способів їх усунення.

Для визначення рівня фінансової безпеки розроблено сітку станів фінансової безпеки підприємства на основі індикаторного методу оцінки рівня фінансової безпеки підприємства. Запропонований підхід до експертної оцінки фінансової безпеки підприємства дозволить керівництву вчасно та правильно реагувати на негативні явища, які впливають на її рівень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Panasyuk V., Chereshnyuk O., Sachenko S., Banasik A., Golyash I. Fuzzy-multiple Approach in Choosing the Optimal Term for Implementing the Innovative Project// Proceedings of 8th IEEE International Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems: Technology and Applications, Bucharest, Romania. – 2017. – Nomer 9. – P 533-537
2. Porter B., Hatherly D., Simon Jon. Principles of External Auditing. 3rd edition. -Wiley, 2008. - 816 p.
3. Smieliauskas W., Bewley K. Auditing: An International Approach. - McGraw-Hill Ryerson Higher Education. 2006. - 800 p.
4. Адамик О. В. Внутрішньогосподарський контроль податкових розрахунків: організація та методика здійснення // Наука молода: зб. наук. праць. молод. вчених Терноп. нац. екон. ун-ту.–Тернопіль. – 2005. – Випуск №3. – С. 116-121
5. Адамик О.В. Доходи бюджетних установ за методом нарахування в умовах уніфікації облікових систем державного сектора економіки //Вісник Національного університету „Львівська політехніка” „Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку”. – Львів: НУ „Львівська політехніка”. – Випуск 721. – С. 42-48
6. Адамик О.В. Розмежування понять витрати, затрати, видатки та особливості їх застосування учасниками бюджетного процесу // Наука молода: зб. наук. праць. молод. вчених Терноп. нац. екон. ун-ту. – 2013. – Випуск 20. – С. 203-209
7. Аналіз фінансового стану виробничої та комерційної діяльності підприємства : навч. посібник / [В. П. Шило, Н. І. Вер-хоглядова, С. Б. Ільїна та ін.]. – К. : Кондор, 2007. – 240 с.
8. Аніловська Г. Я. Відкрита економіка: проблеми економічної безпеки / Г. Я. Аніловська // Науковий вісник ЛьвДУВС: серія економічна. – 2009. – № 1. – С. 36–47.

9. Антикризисное управление: от банкротства – к финансовому оздоровлению / под ред. Г.П. Иванова. – М. : Изд-во "Закон и право", ЮНИТИ. – 1999. – 230 с.
10. Анфилатов В.С. Системный анализ в управлении / В.С. Анфилатов, А.А. Емельянов, А.А. Кукушкин. – М. : Изд-во "Финансы и статистика". – 2003. – 368 с.
11. Арэф'єв В.О. Стратегія забезпечення фінансової безпеки підприємства як запорука його ефективного та стабільного функціонування / В.О. Арэф'єв // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. - № 29. – С. 65-68.
12. Арэф'єв В.О. Теоретичні підходи до управління формуванням фінансової безпеки підприємства/ В.О. Арэф'єв// Проблеми системного підходу в економіці. [Електронне наукове фахове видання] - №4. – 2010.
13. Арэф'єва О. В. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки / О. В. Арэф'єва, Т. Б. Кузенко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 1 (91). – С. 98-103.
14. Арэф'єва О.В. Реструктуризація системи управління фінансовими ресурсами підприємства / О.В. Арэф'єва // Актуальні проблеми економіки, 2015. – № 11–12. – С. 17–26.
15. Банкрутство і санація підприємства : теорія і практика кризового управління / Т.С. Клебанова, О.М. Бондар, О.В. Мозенков та ін. / за ред. О.В. Мозенкова. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2003. – 272 с.
16. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення) / О.І. Барановський. — К.: КНТЕУ, 2004. — 759 с.
17. Барановський О.І. Фінансова безпека: [монографія]. Інститут економічного прогнозування. / О. І. Барановський. – К. : Фенікс. - 1999. – 338 с.
18. Бєгун В.В. Системний аналіз безпеки як вирішення багатofакторної задачі аналізу ризику / В.В. Бєгун, І.М. Науменко. [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://iee.org.ua>.

19. Білик М. Д. Роль стабільної діяльності підприємств у їх фінансовій безпеці / М. Д. Білик // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 8 (83). – С. 129-133.
20. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия [Текст] / И.А.Бланк. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.
21. Бородюк В.П. Повышение экономической эффективности системы информационной безопасности / В.П. Бородюк, А.В.Львова // Вестник МЭИ. -2007. - №4. - С. 139-142.
22. Борщ Л.М. Сутність, складові та критерії економічної безпеки України / Л.М. Борщ, О.Г. Белейченко. // Економіка ринкових відносин. — 2011. — № 8. — С. 131-135
23. Бутинець Ф.Ф. Організація бухгалтерського обліку: підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів [Текст] / Ф.Ф. Бутинець, О.П. Войналович, І.Л. Томашевська; за редакцією д.е.н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України Ф.Ф. Бутинця. – [4-е вид., доп. і перероб.]. – Житомир: ПП «Рута», 2005. – 528 с.
24. Варналій З. С. Глобалізація інвестиційних процесів і фінансова безпека України / З. С. Варналій // Стратегічна панорама. – 2001. – № 3-4. – С. 176-178.
25. Васильців Т. Г. Пріоритети та засоби зміцнення економічної безпеки малого і середнього підприємництва: монографія / Васильців Т. Г., Волошин В. І., Гуменюк А. М. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2009. – 248 с.
26. Васильців Т. Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Васильців Т. Г., Волошин В. І., Бойкевич О. Р., Каркавчук В. В., [за ред. Т.Г. Васильціва]. – Львів: ВИДАВНИЦТВО, 2012. – 386 с.
27. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізм зміцнення : монографія / Т.Г. Васильців. – Львів : Вид-во "Арал", 2008. – 386 с.

28. Васюренко О.В. Моделі оцінки банківської діяльності для забезпечення стабільності банківської системи : монографія / [О. В. Васюренко та ін.] ; Нац. Банк України, Ун-т банк. справи. - К. : УБС НБУ, 2010. - 294 с.
29. Вілкул О. Ю. Визначення та прогнозування витрат гірничорудних підприємств в умовах ринку: (Монографія) / О. Ю. Вілкул, С. В. Максимов, Я. В. Нусінова та ін. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2006. – 228 с.
30. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку : наук. доповідь / О. С. Власюк. – К. : Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. – 52 с.
31. Возженіков А.В. Національна безпека Росії: Монографія/ Возженіков А.В. - М., 2002.- С. 7.
32. Ганущак Т.В. Умови забезпечення фінансової безпеки підприємств / Т.В. Ганущак // Наука й економіка. – 2009. – №1(13). – С. 7 – 13.
33. Географічна структура експорту-імпорту товарів [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
34. Гетьман О.О. Економічна діагностика: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ О.О.Гетьман, В.М.Шаповал. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 307 с. с.191
35. Голубєв В.О. Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій / В.О. Голубєв [та ін]; заг. ред. Р.А. Калюжний; Гуманітарний ун-т "Запорізький ін-т держ. та муніципального управління". - Запоріжжя: Просвіта. - 2011. - С. 236-246.
36. Горячева, К.С. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки / К.С. Горячева // Економіст : науковий журнал. – 2003. – № 8. – С. 65-67.
37. Горячева К.С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01. – К.: НАУ, 2006. – 17 с.
38. Гринюк Н. А. Методичні підходи до обґрунтування індикаторів оцінки рівня фінансової безпеки підприємства / Н. А. Гринюк // Проблеми науки. – 2008. – № 6. – С. 35-40.

39. Гришина Н.В. Организация комплексной системы защиты информации./ Н.В. Гришина.- М.: Гелиос АРВ. - 2007. - 256 с.
40. Гукова А.В.. Роль финансовой безопасности предприятия в системе его экономической безопасности [Текст] / А.В. Гукова, И.Д. Аникина // Образование и общество. - 2006. - №3. - С. 98-102.
41. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – [Режим доступа]: //http://vidahl.agava.ru/P007.HTM#1305
42. Демченко І.В. Стратегічне управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання: режим росту до документу: <http://www.nbu.gov.ua>
43. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети / [В. Є. Воротін, В. С. Куйбіда, Е. М. Лібанова та ін.; під ред. З. С. Варналія]. – К. : НІСД, 2007. – 820 с.
44. Донець Л.І. Економічна безпека підприємства: навч. посібник / Л. І. Донець, Н.В. Ващенко. – К.: ЦУЛ, 2008. – 240 с.
45. Дубель В. М. Обеспечение экономической безопасности Украины в условиях многовекторного развития / Дубель В. М. // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. трудов. – Донецк : ДонНУ, 2007. – С. 1680-1688.
46. Економіка підприємства / За ред. С.Ф. Покропивного. — вид. 2-ге перероб. та доп. — К.: КНЕУ. — 2000. — 528 с.
47. Єрмошенко М.М. Економічні та організаційні засади забезпечення фінансової безпеки підприємства: Препринт наукової доповіді / За наук. Ред. д.е.н, проф. М.М. Єрмошенка – К.: Національна академія управління, 2005. – 78 с.
48. Єрмошенко М.М., Фінансовий менеджмент: Курс лекцій / [М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, О.А. Стороженко, І.О. Плужников, К.С. Горячева] / Національна академія управління. — К.: НАУ, 2004. — 506 с.
49. Журавка О. С. Теоретичні аспекти формування системи фінансової безпеки підприємства / О. С. Журавка, Є. К. Бондаренко // Інноваційна економіка. — 2012. — № 4. — С. 234—237.

50. Загорна Т.О. Економічна діагностика. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 400 с.
51. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. — К.: Знання, 2007 — 1079 с.
52. Захаров О.І. Організація та управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності: навч. посібник / О. І. Захаров, П. Я. Пригунов. – К.: КНТ, 2008. – 257 с.
53. Зятковський І.В. Фінанси суб'єктів господарювання: основні засади та практика організації: Дис. докт. екон. наук: 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит / І.В.Зятковський; Терноп. нац. екон. унів. — Тернопіль, 2006. — 449 с.
54. Ильяшенко С.Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С.Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3. – С. 12–19.
55. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
56. Івашко О. Фінансова безпека України в умовах кризових явищ в економіці / О.Івашко// Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. РОЗДІЛ V. Гроші, фінанси та кредит. – 2, 2015. – С. 61-66.
57. Інтернет-ресурс Державного комітету статистики України www.ukrstat.gov.ua.
58. Каркавчук В. В. Структурне моделювання рівня фінансової безпеки підприємства / В. В. Каркавчук // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках экономического сотрудничества и ГУАМ: сб. науч. трудов. – Севастополь-Донецк : ДонНУ, РФ НИСИ в г. Донецке, 2009. – С. 806-810.
59. Кириченко О. Вплив інфляційних процесів на фінансову безпеку підприємства / О. Кириченко, Ю. Кім // Економіка та держава. — 2009. — №1. — С. 238

- 60.Клебанова Т.С. Моделирование финансовых потоков в условиях неопределенности : монография / Т.С. Клебанова, Л.С. Гурьянова, Н. Богониколос, О.Ю. Кононов, Я.Г. Берсуц-кий. – Харьков : ИД "ИНЖЭК", 2006. – 312 с.
- 61.Ковальов Д. Кількісна оцінка рівня економічної безпеки підприємств / Д. Ковальов, І. Плетнікова // Економіка України. – 2005. - №4. – С. 35-39.
- 62.Комарницький І. М. Сутність та шляхи забезпечення фінансової безпеки держави/ І. М.Комарницький, І. А. Франів, Б. М. Комарницький // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. - 2(49). – С. 22-28.
- 63.Концепція фінансової безпеки України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.ufs.com.ua>.
- 64.Кракос Ю.Б. Управління фінансовою безпекою підприємств. Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики / Ю.Б. Кракос, Р.О. Разгон. – К., 2008. – № 1 (1). – С. 86–97.
- 65.Крючко Л. С. Теоретичні засади фінансової безпеки підприємства / Л. С. Крючко // Інвестиції : практика та досвід. — 2013. — № 15. — С. 49—52.
- 66.Кудрицька Ж. В. Система управління фінансовою безпекою підприємства [Електронний ресурс] / Ж. В. Кудрицька // Ефективна економіка. — 2012. — № 1. — Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua>.
- 67.Кузенко Т. Б. Управление финансовой безопасностью на предприятии / Т. Б. Кузенко//БИЗНЕСИНФОРМ. – 2007. – № 12 (1). – с. 27-29
- 68.Кузенко Т.Б. Управление финансовой безопасностью на предприятии [Текст] / Т.Б.Кузенко, В.В.Прохорова, Н.В.Саблина// Бизнес Информ. - 2008. - № 12 (1). - С. 27-29.
- 69.Кульпінський, С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими краї [Текст] / С.Кульпінський // Фінансова консультаці . – 2000. – № 5. – С. 34–38.

- 70.Лепейко Т.І. Методологічний підхід до антикризового менеджменту машинобудівного підприємства / Т.І.Лепейко, О.М.Миронова // Економіка розвитку. -№4(40). – 2006. – С. 49-52.
- 71.Макарюк О. В. Аналіз методологічних положень щодо оцінювання рівня фінансової безпеки держави [Електронний ресурс] / О. В. Макарюк // Матеріали Міжнарод. науч.-практ. інтернет-конфе-ренції «Инвестиционные приоритеты эпохи глобализации: влияние на национальную экономику и отдельный бизнес» (5-6 марта 2009 г.). – Режим доступу до журн. : http://www.confcontact.com/2009_03.htm.
- 72.Мартюшева Л.С. Методологічні основи організації фінансової безпеки підприємства / Л.С. Мартюшева // Фінансовий простір. Міжнародний науково-практичний журнал, ЧІБС УБСНБУ (м. Київ. – м. Черкаси). — 2011. — №1(1). — С. 85-91.
- 73.Мартюшева Л.С. Принципи організації фінансової безпеки підприємства // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Збірник наукових праць. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. — Харків: НТУ «ХПІ». - 2011. — №8. — С. 11-17.
- 74.Мельник В. І. Перспективні напрямки підвищення рівня економічної безпеки підприємства в сучасних умовах [Електронний ресурс] / В. І. Мельник, Г. М. Шумська // I Міжнарод. научно-практ. конф. «Проблемы формирования новой экономики XXI века» (17-19 декабря 2008 г.). – Режим доступу до журн. : http://www.confcontact.com/-2008dec/3_melnik.htm.
- 75.Мельник Л.Г. Економіка підприємства: підручник / за заг. ред. д.е.н.,проф. Л. Г. Мельника. - Суми : Університетська книга, 2012. - 864 с.
- 76.Методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану неплатоспроможних підприємств та організацій. Затверджена наказом Агентства з питань банкрутства підприємств та організацій від 27.06.97 р., № 81. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.portal.rada.gov.ua/>.

77. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : [монографія] / [за ред. В. М. Геєця]. – Х. : ІНЖЕК, 2006. – 240 с.
78. Мойсеєнко І. П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства : навч. посіб. / І. П. Мойсеєнко, О. М. Марченко. — Львів : Вид-во ЛДУВС, 2011. — 380 с.
79. Мулик Я. І. Сутність поняття «Фінансова безпека підприємства» : систематизація наукових поглядів / Я. І. Мулик // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія : Економічні науки. — 2013. — № 3 (80). — С. 195—206.
80. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. / В.І. Мунтіян. — К.: КВІЦ, 1999. — 464 с.
81. Національна доповідь "Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні" підготовлена в рамках виконання Указу Президента України від 9 серпня 2008 р., № 698/2008 "Про невідкладні заходи щодо вдосконалення державного регулювання господарської діяльності " та розпорядження Кабінету Міністру України від 1 жовтня 2008 р., № 1289-р "Про утворення робочої групи з підготовки національної доповіді про стан розвитку підприємництва в Україні".
82. Нікіфоров П.О. Сутність та значення фінансової безпеки страхової компанії / П.О. Нікіфоров, С.С. Кучерівська // Фінанси України. – 2006. – №5. – С.86-90.
83. Нусінова Я.В. Система показників оцінки фінансової стабільності підприємств, побудованих на основі власного капіталу / Я.В. Нусінова // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. – Вип. 220. – Т. 3. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2015. – С. 638-643.
84. Олексів І.Б., Методи багатовимірного аналізу в оцінюванні фінансових ризиків підприємства / І.Б. Олексів, Н.Ю. Подольчак // Фінанси України. – 2005. - №1. – С. 96-105.
85. Ортинський В.Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко. — К.: Правова єдність, 2009. — 544 с.

86. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность) // Под ред. Е.А. Олейникова. – М.: ЗАО Бизнес школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.
87. Офіційний сайт Державного комітету статистики України: Режим доступу до документа: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
88. Оценка уровня экономической безопасности торгового предприятия. — [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://www.safetyfactor.narod.ru/doc/evaluation.html>
89. Панасюк В., Саченко С., Черешнюк О. Особливості внутрішнього аудиту реалізації послуг готельного господарства // Мукачівський державний університет, електронний збірник «Економіка та суспільство». – 2017/6. – Випуск №10. – С. 803-810
90. Папехин Р.С. Взаимосвязь финансовой безопасности, стабильности, гибкости и равновесия корпорации / Р.С. Папехин // Основные направления повышения эффективности экономики, управления и качества подготовки специалистов. Сб. ст. III Междунар. науч.-практич. Конф. – Пенза, 2015. – с. 61-66.
91. Папехін Р.С. Индикаторы финансовой безопасности предприятий./ Р. С. Папехін. – Волгоград: Волгоградское научное изд-во, 2007 –16 с.
92. Печенога П.В. Оцінка фінансової безпеки: теоретичний та практичний аспект / П.В. Печенога // Збірник наукових праць студентів кафедри аудиту, ревізії та аналізу. – Тернопіль : ТНЕУ. – 2017. Випуск 1. – 195 с., С. 124-127.
93. Підхомний О. М. Типологія загроз фінансовій безпеці суб'єктів підприємницької діяльності / О. М. Підхомний, Н. О. Микитюк, І. П. Вознюк // Зб. наук. праць «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2007.- С. 119-123.
94. Погосова М.Ю. Діагностування фінансової безпеки промислового підприємства// Автореф. дис..канд. екон. наук: 08.00.08/ М.Ю.Погосова; УБС НБУ. – К., 2010 – 21 с.

- 95.Погосова М.Ю. Структурно-логічний аналіз поняття «фінансова безпека підприємства»/ М.Ю.Погосова// Наука й економіка. – Випуск 3 (11). – 2008. – с. 258-265
- 96.Подольский В.И. Компьютерный аудит: [Практ. пособие] / В.И. Подольский, Н.С. Щербакова, В.Л. Комиссарова; под. ред. проф. В.И. Подольского. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. - 128 с.
- 97.Пономаренко О.Е. Аналіз рівня фінансової безпеки промислових підприємств у контексті удосконалення стратегії її забезпечення / О.Е. Пономаренко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. - № 29. – С. 169-173.
- 98.Предборський В.А. Економічна безпека держави: [Монографія] / В.А. Предборський – К. : Кондор, 2005. – 391с.
- 99.Про затвердження Методичних рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства / Наказ Міністерства економіки України від 17 січня 2001 р., № 10. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.portal.rada.gov.ua/>.
100. Про затвердження Положень про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації / Наказ Міністерства фінансів України та Фонду державного майна України від 26.01.2001 р., № 49/121. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.portal.rada.gov.ua/>
101. Про основи національної безпеки України [Текст]: Закон України від 19 липня 2003 року №964-IV із змінами, внесеними згідно із Законом №2411-VI (2411-17) від 01.07.2010. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2003. — № 39.
102. Прямі інвестиції [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
103. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур. / Н.Й. Реверчук. — Л.: ЛБІ НБУ, 2004. — 195 с

104. Руденко І.В. Діагностика економічної безпеки підприємства / І.В. Руденко / Харківський державний університет харчування та торгівлі. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.confcontact.com/2009new/8-rudenko.htm>
105. Саєнко М.Г. Стратегія підприємства: Підручник / М.Г. Саєнко – Тернопіль: «Економічна думка». – 2006. – 390 с.
106. Система безпеки государства: сущность, функции, структура // Режим доступу: <http://www.confcontact.com/2009new/>
107. Смоквіна Г.А, Фінансова безпека як стратегічна складова економічної безпеки України [Електронний ресурс] / Г.А. Смоквіна //Економіка: реалії часу. Науковий журнал – 2014. - №3. – С. 30-36.
108. Столбов В. Ф. Особливості управління системою фінансово-економічної безпеки підприємств / В. Ф. Столбов, Г. М. Шаповал // Комунальне господарство міст : наук.-техн. збір. — 2013. — № 111. — С. 103—108.
109. Судакова О.І. Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства / О.І.Судакова // Економічний простір. – 2008. – № 9. – С. 140-148.
110. Фінансова безпека підприємств та банківських установ : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А.О. Єпіфанова / А.О. Єпіфанов, О.Л. Пластун, В.С. Домбровський та ін. – Суми : Вид-во УАБС НБУ, 2009. – 295 с.
111. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку. – В 3 т. – Т. 3: Фінанси підприємств: тенденції, стан і проблеми управління / за ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка. – К. : Вид-во "Фенікс", 2008. – 308 с.
112. Фокіна Н.П. Економічна безпека підприємства – найважливіша складова фінансової стійкості / Н.П. Фокіна, В.І. Бокій // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 8. – С. 111–114.
113. Фоменко А. В. Фінансова безпека підприємства: адаптація поняття до сучасних умов розвитку економіко-правової держави / А.В.Фоменко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. - № 29. – С. 182-184.
114. Храпкина В. Анализ подходов и методов определения финансовой безопасности предприятия / В. Храпкина. — [Електронний ресурс]. —

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecan/2011_8_2/pdf/hrapkina.pdf

115. Шемаєва Л.Г. Методика синтезу стратегії соціально-економічного розвитку підприємства / Л.Г.Шемаєва, В.М.Логвін // Економіка розвитку. - №4(40). – 2006. – С. 52-54.
116. Шталь Т. В. Дослідження становлення теорії стратегії / Т.В.Шталь // Вісник Донецького Національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – № 3 (39). – 2008. – С. 163-169.
117. Экономика предприятия / Под ред. Л.Г. Мельника. — Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. — 638 с.
118. Экономика предприятия: Учебник / Под общ. ред. С.Ф. Покропивного. К.: КНЭУ, 2003. – 608 с.
119. Экономическая энциклопедия / Науч.-ред. Совет изд-ва «Экономика»; Ин-т экон. РАН; Гл. ред.Л.И. Абалкин. — М.; ОАО «Издательство «Экономика», 1999. – 1055 с.